

ČESKÉ MODERNÍ DĚJINY

poslední aktualizace/revize: prosinec 2023

PhDr. Petr Valenta, Ph.D.

POKYNY PRO STUDIUM

Vážení studenti,

předkládáme vám studijní oporu k předmětu České moderní dějiny. Tato opora plní především funkci průvodce studenta v kombinované formě studia; je návodem k samostudiu nikoli jeho náhradou. Přenesením studia do kombinované formy je redukován pouze počet hodin řízených konzultací, ne však jejich obsah. Hlavní požadavky pro zvládnutí studia jsou tedy přeneseny na samostudium.

Při studiu literatury se zaměřte na zodpovězení kontrolních otázek a splnění úkolů.

Základní pokyny k samostudiu lze shrnout takto:

1. Seznamte se s požadavky absolvování předmětu. Uvedeny jsou v sylabu předmětu uveřejňovaném v informačním systému, který může být případně doplněn dalšími dokumenty obsahujícími např. vzory apod.

Všechny materiály poskytované studentům v elektronické formě naleznete v informačním systému u jednotlivých předmětů, v části Studijní materiály. Jsou-li součástí Studijních materiálů prezentace, slouží pouze pro orientaci ve studovaném tématu, nejsou však dostatečným zdrojem informací.

2. Při studiu postupujte systematicky. Studijní opora je rozdělena na moduly. V každém modulu se seznamte s jeho cílem a jeho strukturou. Následně si prostudujte uvedenou základní literaturu, případně prostudujte i další literaturu a zdroje. Pokud je součástí studia i právní předpis, je nezbytné, abyste pracovali s aktuálním zněním.

3. Zvládnutí látky každého modulu si ověřte zodpovězením kontrolních otázek a splněním úkolů v jeho závěru. Nejste-li si jisti, vraťte se k příslušným pasážím literatury a právních předpisů. Kontrolní otázky mapují rozsah znalostí potřebných ke složení zápočtu nebo zkoušky. Povinná literatura je uváděna u jednotlivých témat a pokud chcete své znalosti rozšířit, využijte i doporučené literatury.

4. Vedle samostudia využijte co nejvíce účast na řízených konzultacích z předmětu. Jejich rozvrh je uveden v informačním systému. Výhodou konzultací je jejich interaktivní forma a s tím spojená možnost získání cenné zpětné vazby od pedagoga i ostatních studentů.

Ve vztahu k řízeným konzultacím je velmi užitečné seznámit se s tématy každé konzultace předem a konzultace využít k případným dotazům na otázky, které vám nejsou zcela jasné.

ANOTACE

Cílem předmětu je seznámit studenty se základním politickým, hospodářským a sociálním vývojem českého státu a české společnosti od poloviny 18. století do vzniku samostatné České republiky. Předmět studentům poskytne základní orientaci v čase, prostoru a reáliích, bez které lze jen stěží uspět v dalších předmětech oborů politologie či veřejná správa. Předmět shrnuje základní předpoklady, procesy a výsledky formování moderního českého (tj. rakouského i československého) státu, národních společenství a sociálních a politických struktur na jeho území. Důraz je přitom položen zejména na politický vývoj, rozvíjející se politické ideologie, formy politických systémů a způsoby organizace veřejné správy.

ČASOVÁ DOTACE

12 řízených konzultací

ZPŮSOB UKONČENÍ PŘEDMĚTU

zkouška

POČET KREDITŮ

7 kreditů

GARANT PŘEDMĚTU

PhDr. Luboš Velek, Ph.D.

OSNOVA ŘÍZENÝCH KONZULTACÍ

1. Osvícenské reformy, vznik moderního státu
2. Habsburská monarchie 1815 - 1848
3. Počátky českého národního hnutí v kontextu střední Evropy
4. Revoluce 1848 v českých zemích a vznik občanské společnosti
5. Habsburská monarchie a česká společnost v období neoabsolutismu (1849/1851 – 1860)
6. Politický systém habsburské monarchie 1861–1918
7. Česká společnost a politika 60. a 70. let
8. „Aktivní politika a eskalace nacionálního konfliktu
9. Vývoj volebního práva a demokratizace společnosti
10. České země a Rakousko-Uhersko za I. světové války
11. Rozpad Rakouska-Uherska a vznik ČSR
12. Politický systém ČSR
13. První československá republika a národnostní problém
14. Vnitropolitický vývoj ČSR – 20. léta
15. Zahraniční politika ČSR ve dvacátých letech
16. Velká hospodářská krize a její sociální a politické důsledky
17. Ohrožené Československo v Evropě třicátých let
18. Druhá republika
19. České země v období II. světové války
20. Úsilí o obnovu Československa – státní zřízení ČSR v emigraci
21. Československo 1945-1948 (tzv. třetí republika)
22. Československo ve stínu totalitní moci
23. Šedesátá léta v Československu
24. Normalizační Československo
25. Od sametové revoluce k rozpadu Československa

ZÁKLADNÍ (POVINNÁ) LITERATURA

PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

ROZŠIŘUJÍCÍ (DOPORUČENÁ) LITERATURA

BRANDES, D.: Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945, Praha 1999

GEBHART J., KUKLÍK J.: Druhá republika 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě. Praha 2004.

HLAVAČKA, M.: České země v 19. století, Praha 2016

HROCH, M.: Na prahu národní existence: touha a skutečnost, Praha 1999.

KÁRNÍK, Z.: Malé dějiny československé (1867 - 1939), Praha 2007

KŘEN J.: Dvě století střední Evropy, Praha 2005

RYCHLÍK J.: Češi a Slováci ve 20. století: spolupráce a konflikty 1914–1992, Praha 2012

SUK, J.: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize. (Od listopadu 1989 do června 1990), Praha 2003

ŠEDIVÝ I. Češi, české země a Velká válka 1914-1918. Praha 2001

ŠTAIF, J.: Modernizace na pokračování: společnost v českých zemích (1770-1918). Praha 2020

URBAN, O.: Česká společnost 1848-1918, Praha 1982.

PRACOVNÍ VERZE

Číslo a název modulu
1. Osvícenské reformy a vznik moderního státu
Cíl modulu

Student se seznámí s modernizačními procesy, které nasměrovaly habsburskou monarchii směrem k centralizovanému státu. Student pochopí vliv osvícenských myšlenek na reformní činnost panovníků.

Klíčová slova

Válka o rakouské dědictví, Tereziánské reformy, josefínské reformy, osvícenství, centralizace, germanizace

Struktura modulu/téma a zdroje

K postupnému uskutečnění osvícenských reforem v habsburské monarchii došlo během vlády Marie Terezie (1740-1780) a jejího syna Josefa II. (1780-1790). Období jejich vlády bývá rovněž označováno jako éra *osvícenského absolutismu*.

Pro osvícenský absolutismus byla charakteristická intenzivní *reformní činnost*, která si kladla za cíl povznesení hospodářské úrovně státu a kultivaci sociálních poměrů. Impulzy pro razantní reformy však vycházely výlučně od osoby panovníka, který při výkonu své vlády nepodléhal kontrole. Inspirován dobovými idejemi osvícenství se panovník domníval, že těmito reformami přispívá k obecnému blahu celé společnosti. Osvícenský absolutismus nebyl rakouským specifíkem. Obdobná forma vlády se vyvinula i v jiných evropských zemích (např. Prusko, Rusko, Švédsko).

Počátek vlády Marie Terezie vyplnily *války o rakouské dědictví* (1740–1748), které byly vedeny o zachování územní integrity habsburských zemí a udržení dominance rakouského soustátí ve střední Evropě. Ihned po nástupu na trůn se musela Marie Terezie vyrovnat se zpochybněním svých dědických nároků ze strany evropských panovníků. Zásadní byla především hrozba ztráty Českého království, o které usiloval bavorský kurfiřt Karel Albrecht a Slezska, které si nárokoval pruský král Fridrich II. Po složitých bojích a diplomatických jednáních došlo k uzavření definitivního míru v roce 1748. Rakousko ztratilo podstatnou část *Slezska* na úkor *Pruska*. Marii Terezii se však podařilo udržet jádro rakouské monarchie.

Neúspěch ve válkách o rakouské dědictví a snaha o znovuzískání Slezska znamenaly podstatný impuls pro zavádění *reformy*. K znovunabytí mezinárodního renomé bylo třeba centralizovat vnitřně nesourodé rakouské soustátí a překonat jeho hospodářskou slabost.

Pozornost byla zaměřena na zvýšenou efektivitu odvádění *daní* a zkvalitnění stavu *armády*. Předpokladem k těmto krokům bylo posílení pravomocí centrálních úřadů.

Daňové reformy Marie Terezie:

Změna daňového systému předpokládala otupení moci stavů v jednotlivých zemích. *Decenálním recesem* schválily české a rakouské stavy výši daní na deset let dopředu. Zemským reprezentacím tak odpadla možnost pravidelného každoročního nátlaku na panovníci, který schvalování berně provázel.

Vybírání daní bylo vyňato z kompetencí šlechty a napříště jej obstarávaly státní úřady.

Správní reformy:

Jejich cílem bylo vytvoření *centralizovaného státu*, který byl spravován *profesionálním úřednictvem*, které představovalo oporu panovnické moci. Sám panovník vystupoval podle osvícenských představ jako první služebník státu.

Zavádění nových úřadů mělo významné státoprávní důsledky ve směru k českým zemím. Byla zrušena *Česká dvorská kancelář*, která představovala vrcholnou instituci českých zemí.

Zároveň vznikly dva nové centrální úřady společné pro české i rakouské země – *Direktorium pro věci politické a finanční a Nejvyšší soudní dvůr*. V rámci reorganizace zemské správy byla zřízena gubernia jako vrcholné instituce zemské správy. V jejich čele stáli v Čechách *nejvyšší purkrabí* a na Moravě *zemský hejtman*. Tito státem placení úředníci podléhali přímo vídeňským úřadům. Nově budovaná správa tak nebrala ohled na svébytnost českého státu. Specifické postavení Uher zůstalo naproti tomu zachováno vzhledem k věrnému postoji uherské šlechty v době po nástupu Marie Terezie na trůn.

Další významné reformy:

Myšlenky osvícenství se projevily v mnoha dalších oblastech veřejného života. Nově vydaný *trestní zákoník a soudní řád* sjednotil existující právní normy a rozhodování o závažných věcech přešlo z vrchnosti na soudy ve větších městech. Zákoník však nadále obsahoval mnoho krutých trestů a způsobů vyšetřování středověké justice.

Významným předělem bylo zavedení *povinné školní docházky* (1774) pro děti od šesti do dvanácti let. Reformy se dotkly i vyšších stupňů školství, kde ztratila vliv církve a na místo ní přebíral správu škol stát. Záměrem reforem bylo poskytnout odpovídající vzdělání obyvatelům státu, především takové, které bylo prakticky využitelné v řemeslech, obchodě a především státní službě. Reformy přispěly ke gramotnosti širokých vrstev obyvatelstva, zároveň vedly ke germanizaci na vyšších stupních škol.

Rozvoji obchodu napomohlo sjednocení měr a vah a odstraňování středověkých mýt.

Reformy Josefa II.

Vyvrcholení reformních snah přinesla vláda Josefa II., který byl přesvědčen o nutnosti reforem „pro lid, ale nikoli skrze něj.“ Reformy byly inspirovány osvícenskými idejemi racionality a přirozenoprávní teorií, v neméně míře zohledňovaly praktické potřeby státu. Z vysokého množství patentů, zákoníků a nařízení byly nejvýznamnější:

Toleranční patent (1781), který legalizoval některá nekatolická vyznání (augšpurské, helvétské a pravoslavné). Příslušníci těchto vyznání byli občansky zrovnoprávněni s katolíky – mohli svobodně vlastnit majetek, provozovat živnosti, získávat akademické tituly či vykonávat veřejné funkce. Katolické vyznání zůstalo nadále dominantní a bylo mu zaručeno privilegované postavení v oblasti kultu a vyučování.

Patent o zrušení nevolnictví (1781) rušil tělesnou závislost poddaného na vrchnosti. Poddaní se od vydání patentu mohli stěhovat, uzavírat sňatky, odcházet na studia či za prací mimo oblast dominia. Zrušení nevolnictví znamenalo podstatný krok směrem k uskutečňování idejí občanství. Pro hospodářský život monarchie bylo významné umožnění migrace obyvatelstva. Patent však neznamenal zrušení poddanských závazků.

Mnohá z nařízení Josefa II. byla nařízena *proti katolické církvi*. Zřízením *generálních seminářů* se stát snažil získat vliv při vzdělávání kněží. Rušeny byly kláštery s výjimkou těch, které se nezabývaly charitativní činností či výukou.

Razantní reformy Josefa II. často nebraly ohledy na místní specifika či zaběhlé tradice. Nezřídka narážely na odpor či nepochopení, a to nejen ze strany představitelů šlechty, jejíž pravomoci omezovaly. Mnohé z reforem Josefa II. byly po jeho smrti odvolány.

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: BĚLINA P. A kol.: Velké dějiny zemí Koruny české; Sv. 10. 1740-1792, Praha 2001

Kontrolní otázky a úkoly

1. Kteří panovníci jsou spojeni s reformami osvícenského absolutismu v českých zemích?

2. Jaké události byly impulsem pro počátek reformní činnosti Marie Terezie?
3. Jak se projevila reformní činnost v organizaci státní správy?
4. Jaké byly důvody zavedení povinné školní docházky?
5. Jak se projevila reformní činnost v právní oblasti?
6. Co bylo Direktorium pro věci politické a finanční?
7. Kdy byl vydán toleranční patent?
8. Co obsahoval patent o zrušení nevolnictví?
9. Jaký byl vztah Josefa II. k církevním řádům?

PRACOVNÍ VERZE

Číslo a název modulu**2. Habsburská monarchie v 1815 – 1848****Cíl modulu**

Student se seznámí s mezinárodní situací v Evropě v průběhu Napoleonských válek. Student pochopí důležité politické a sociální důsledky počátků industrializace v českých zemích. Student se seznámí s charakteristikou Metternichovského absolutismu.

Klíčová slova

Metternich, Napoleonské války, Vídeňský kongres, Všeobecný občanský zákoník, průmyslová revoluce,

Struktura modulu/téma a zdroje

Vývoj v Habsburské monarchii na počátku 19. století podstatně ovlivnily *revoluční události ve Francii* a následně *Napoleonské války*, které byly vedeny na velké části evropského kontinentu. Revoluční ideje v českém prostředí příliš nerezonovaly i díky cenzuře a protirevoluční agitaci ze strany rakouských úřadů. Rakousko však bylo vtaženo přímo do válečného konfliktu jako součást protifrancouzské koalice.

Rakouský panovník František II. v souvislosti s nejistou pozicí v římskoněmecké říši a v touze po zvýšení kreditu přijal roku 1804 dědičný titul rakouského císaře, císařství nadále vládl jako František I. Dlouhé období Napoleonských válek zakončil *Vídeňský kongres*, který se od roku 1814 scházel ve Vídni, aby po porážce Francie narýsoval nové poměry v Evropě.

Závěry kongresu zajistily Rakousku pozici evropské velmoci. Udrželo rozsáhlé území a rakouský císař navíc stanul v čele *Německého spolku*, který představoval volný spolek německých států.

Snahou evropských mocností bylo nastolení takových poměrů, které napříště vyloučí jakékoli revoluční otřesy. Za tímto záměrem uzavřeli panovníci Rakouska, Pruska a Ruska *Svatou alianci*. Velmoci byly připraveny společně potírat revoluční výbuchy či liberální a národní hnutí. Pevnost svazku však narušovaly rozdílné zájmy jednotlivých stran.

Ústřední postavou režimu, který zavládl v Rakousku po vídeňském kongresu, se stal kancléř Metternich. Forma vlády zůstala absolutistická, na rozdíl od období osvícenského absolutismu byly režimu vzdáleny jakékoli reformní kroky. Hlavním předpokladem úspěšného vystupování Rakouska na poli mezinárodní politiky byl vnitřní klid a pořádek. Importu liberálních myšlenek bránila cenzura a policejní dohled. Významným mezníkem na poli práva bylo vydání *Všeobecného občanského zákoníku* v roce 1811. Vycházel z koncepce přirozeného práva a byl základem právního řádu až do poloviny 20. století.

Hospodářský a sociální vývoj v první polovině 19. století:

Zatímco vlastní politický vývoj byl na významné události na první pohled chudší, zásadnějším způsobem se začala měnit hospodářská podoba českých zemí. Stále významnější místo patřilo *průmyslu*. Hovoří se o tzv. *průmyslové revoluci*, kdy rukodělnou práci nahrazují stroje. Mezi prvé průmyslové podnikatele patřila šlechta, která disponovala velkým pozemkovým majetkem s často potřebnými surovinami a zároveň byla vybavena potřebným finančním kapitálem. Strojová výroba se prosazovala nejdříve v textilním průmyslu, od dvacátých let v železářství a strojírenství, cukrovarnictví.

Geograficky byly počátky průmyslové revoluce záležitostí obou velkých měst - Prahy a Brna a pohraničí v severních a západních Čechách a severu Moravy.

Významnými obměnami prošla i dopravní mapa českých zemí, jejíž nedílnou součástí se stávají železnice, které napomáhají rozmachu průmyslu a obchodu.

Jedním z důsledků průmyslové revoluce bylo formování *nových společenských vrstev* obyvatel. Významným, jakkoli zprvu nesmělým, aktérem společenských změn se stali zaměstnanci nově budovaných továren, dělníci. Mezi podnikateli patřilo stále významnější místo osobám měšťanského původu. Obdobně

se zvýšily možnosti uplatnění měšťanstva v profesionální státní správě. Posilování sebevědomí měšťanstva se pak projevilo i v jeho politických požadavcích (viz kapitoly o českém národním obrození a revoluci 1848). Příslušníci měšťanstva rovněž vtiskli tvář kultuře a životnímu stylu 19. století.

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: SKED, A.: Metternich a Rakousko: pokus o hodnocení. Brno 2014

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jaké mezinárodně politické události ovlivňovaly vývoj v habsburské monarchii v letech 1790 – 1815?
2. Jakou funkci zastával K. L. Metternich?
3. Co byla Svatá aliance?
4. Co byl Německý spolek?
5. Jaký úkol měl Vídeňský kongres?
6. Kdy byl vydán Všeobecný občanský zákoník?
7. Charakterizujte Všeobecný občanský zákoník.
8. Jaké sociální důsledky měla průmyslová revoluce?

Číslo a název modulu	3. Počátky českého národního hnutí v kontextu střední Evropy
Cíl modulu	Student se seznámí se situací českého jazyka a společnosti v českých zemích na sklonku 18 století. Student pochopí rozdíl situace státní národů v Evropě a nevládnoucích etnických skupin. Student porozumí procesu formování moderního národa a jeho znakům. Student získá povědomí o osobnostech a institucích českého národního obrození.
Klíčová slova	Moderní občanský národ, české národní obrození, germanizace, národní agitace

Struktura modulu/téma a zdroje

Formování moderního českého národa bývá rovněž označováno jako **národní obrození**. V kontextu evropského vývoje není české národní obrození výjimečným procesem. Obdobně se v 19. století konstituovaly i další evropské národy. Pro konstituování *moderního národa* bylo zásadní, aby u široké sociální skupiny převládl pocit o *trvalých vazbách*, které moderní národ spojují. Tyto vazby mohla představovat *společná minulost, kultura, jazyk*. Členové národa si měli být této *sounáležitosti* vědomi. Zásadní však byla skutečnost, aby příslušníci národa akceptovali myšlenku *rovnosti* všech jeho členů, což bylo předpokladem vzniku *občanské společnosti* skládající se s občanů rovných si před zákonem.

Lišily se však výchozí okolnosti, v níž proces formování moderního národa započal. Na počátku 19. století nalézáme dvě odlišné situace:

- státní národ* (např. Francie), kde nejde o emancipaci kulturní či jazykovou, ale o utváření moderního občanského národa a boj za politickou liberalizaci
- nevládnoucí etnické skupiny* (např. Češi, Slováci), kde jde o postupný proces prosazování vlastního jazyka, kultury a politického programu. Těmto skupinám chybí vlastní státní pospolitost.

Porovnáním vývoje evropských národních hnutí vytvořil český historik Miroslav Hroch obecné členění do *tří základních fází*, kterou úspěšně moderní národy prošly.

- období *vědeckého zájmu* o etnickou skupinu, které je spojeno s osvícenským badatelským zájmem a patriotismem
- období *národní agitace*, jejímž cílem bylo získat pro myšlenku národní pospolitosti co nejširší okruh osob
- období, kdy je jasné, že agitace byla úspěšná na potřebném geografickém prostoru a národní hnutí dosáhlo *masové podoby*.

Podmínky **českého národního hnutí** byly ovlivněny skutečností, že české země byly součástí mnohonárodnostní Habsburské říše. Češi se nemohli opřít o vlastní stát, Rakousko logicky nemělo zájem na podpoře národnostního vyhraňování. V mnoha ohledech se však česká agitace mohla opřít o výsledky a praktiky rakouské státní politiky, jako byly například osvícenské *reformy školství*, které zvyšovaly gramotnost obyvatel. *Zrušení nevolnictví* umožnilo silnou migraci, která postupně měnila jazykovou tvář českých měst. *Germanizační politika* (jejím cílem byla efektivní správa soustátí, nikoli nacionální poněmčení) iniciovala snahy o obranu národního jazyka. Vlasteneckou hrdost probouzeli u Čechů částečně i rakouské úřady a armády. V době válek proti Napoleonově Francii agitace připomínala hrdé vojenské úspěchy v české minulosti, na které mohli nyní Češi, ve službě dynastii, navázat.

Česká kampaň se zprvu zaměřila právě na obranu jazyka. Za první český program je považováno vystoupení Josefa Dobrovského před císařem Leopoldem v roce 1791, které obsahovalo (v tištěné verzi) protest proti germanizaci státní správy a zdůrazňovalo oddanost českého národa habsburskému rodu. V jazykové kampani hrály významnou roli vlastenecké noviny, které vydával Václav Matěj Kramerius, a české divadlo spojené se jménem Václava Tháma.

Souběžně studovali učenci jazyk, kulturu a minulost českých zemí. Cílem těchto studií bylo, vedle osvětských studijních motivů, podat důkazy o bohaté kulturní vyspělosti v minulosti. Podporovatelem těchto snah se stávala neznámá i *šlechta* (např. Šternberkové), která oceňovala akcentování *zemského vlastenectví* v politickém boji proti centralizaci. Zemské vlastenectví však *nepředpokládalo zformování moderního občanského národa* spojeného s požadavkem rovnosti.

Nová generace obrozenců vystupovala ve svých požadavcích a programech razantněji. Typickým představitelem byl Josef Jungmann. Český národ spojil s *jazykem* a s požadavkem *občanské rovnosti* všech příslušníků národa. V Jungmannově snahách jsou zřetelné i silné sociální motivy. Vrcholné Jungmannovo dílo představuje *Česko-německý slovník*.

Důkazy o kulturní vyspělosti (obdobné té německé) měly stvrdit i nálezy *Rukopisů královédvorského a zelenohorského* (1817 –1818). Falešnost těchto dokumentů byla prokázána až v pozdějších dobách. V počátcích obrození však posilovaly pocity národní hrdosti.

Nejen v agitačním úsilí, ale i v organizačním zajištění bylo významné zakládání institucí. Mezi nejvýznamnější patřily:

Vlastenecké muzeum (zal. 1818), které zprvu nebylo spojeno s národním hnutím, ale zemským vlastenectvím. Založil jej hrabě Kašpar Šternberk.

Malice česká (zal. 1831), která sdružovala a podporovala finančně české vzdělance.

Významným předělem ve vývoji obou institucí je počátek angažovanosti Františka Palackého (1798 – 1876), který povznesl jejich význam a popularitu v národním hnutí. Význam Palackého tkvěl i v práci historika. Od roku 1836 vydával několiksvazkové dílo – zprvu německy, později česky jako *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě*. Důležitost díla nespočívala pouze v odborné dobové kvalitě. Svým historickým dílem poskytl české společnosti vědeckou oporu při zdůvodňování národní existence a boje za občanské svobody.

Ve 40. letech 19. století dosáhlo české národní hnutí masové úrovně. Kvantitativní sílu doplňovala úroveň kvality, která se projevila např. v literatuře v *Máchově Máji*, dramatech *J. K. Tyla*, publicistice *K. Havlíčka Borovského*.

Národní hnutí bylo schopno organizovat akce typu *Vlasteneckých plesů* (první v r. 1840), akcionářské jednoty na podporu vzniku *českého divadla* či sbírky na *českou průmyslovou školu*.

Proces formování moderního národa však nesměl zůstat omezen na pole kultury. Jeho představitelé začali vznášet i politické požadavky. Stejně významné bylo dotvoření kompletní sociální skladby českého národa, který zprvu postrádal představitele majetného měšťanstva či podnikatele.

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: HROCH, M.: Na prahu národní existence: touha a skutečnost, Praha 1999.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Co bylo důležitým znakem moderního národa vytvářeného v 19. století?
2. Jak se odlišovala situace státních národů a nevládnoucích etnických skupin?
3. Jaké fáze formování moderního národa znáte?
4. Přispěla rakouská státní politika k procesu českého národního obrození?
5. Kdy se setkáváme s prvními požadavky na obranu češtiny a českého národa?
6. Jaké osobnosti byly pro české národní obrození významné?
7. Jaké instituce podpořily propagaci myšlenek národního obrození?
8. V čem tkvěl význam Františka Palackého pro národní obrození?

Číslo a název modulu
4. Revoluce 1848 v českých zemích a vznik občanské společnosti
Cíl modulu

Student porozumí příčinám vypuknutí revoluce ve střední Evropě. Student se seznámí s požadavky jednotlivých národních a sociálních skupin obyvatelstva. Student pozná politické instituce, které vznikly v roce 1848.

Klíčová slova

Psaní do Frankfurtu, konstituce, zrušení poddanství, Kroměřížský sněm

Struktura modulu/téma a zdroje

Revoluční vlna v roce 1848 postupovala celou Evropou a šířila se ze dvou center – Francie a Itálie.

Důvody vypuknutí revoluce v Čechách a Habsburské monarchii byly v mnoha případech obdobné jako na zbytku kontinentu, přidávaly se k nim však i místní specifika. Neklid způsobovalo několik faktorů:

- *emancipace měšťanstva*, které nabíralo sebevědomí díky svým úspěchům v podnikání či kariéře ve státní správě. Mezi jeho představiteli rezonovaly myšlenky politického a ekonomického liberalismu. Měšťanstvo se stále silněji připomínalo s požadavkem politických práv, která mu byla dosud odpírána.
- sílíci *agitace národních hnutí*, která formulovalo jazykové požadavky a snažilo se prosazovat politický program
- v opozici proti panovníkovi a centrálním úřadům stála nespokojená *šlechta*, která se snažila obhajovat stará stavovská práva spojená se zemským zřízením.
- sociální nepokoje spojené s rostoucím počtem dělnictva. Stále častějším jevem byly *stávky*.
- *krize vládnoucích elit* zosobněná postavou slaboduchého panovníka Ferdinanda I. Vrcholní představitelé státu nebyli schopni nahromaděné krizové momenty řešit.

V Čechách ohlašovala změnu ospalých poměrů situace na zemském sněmu, kde vystupovala *stavovská opozice* s požadavkem hájení historických práv českých zemí. Částečně připouštěla možnost *rozšířit zemský sněm o zástupce měšťanstva*.

Sebevědomí českého měšťanstva bylo posíleno úspěchy, kterých dosáhli jeho představitelé během 40. let. Jednalo se například o úspěšné působení v *Jednotě pro povzbuzení průmyslu* (Jan Perner, A. P. Trojan), která demokratizovala své stanovy a čeští a němečtí představitelé zde organizovali například vzdělávací aktivity. *Měšťanská beseda* se stala místem společenských setkání, kde se diskutovalo o aktuálních společenských a politických otázkách. Obě tyto instituce představovaly cennou zkušenost pro mnohé pozdější politiky. Veřejné mínění ovlivňovala rovněž Havlíčkova *publicistika*.

Činnost českého měšťanstva byla úzce spojena i aktivitami národními. Proto se do čela politického života v roce 1848 dostali právě jeho představitelé.

Česká akce přišla dokonce o několik dní dříve než revoluce ve Vídni.

11. března se sešla ve Svatováclavských lázních v Praze schůze, z níž vzešla *1. pražská petice císaři* obsahující požadavky volající po *občanských svobodách a jazykových a sociálních právech*.

V následujících dnech vypukla *revoluce ve Vídni*, což přimělo císaře odvolat neoblíbeného Metternicha a slíbit *ústavu*.

Česká politika reagovala na změnu situace novou peticí, na kterou odpověděl císař *kabinetním listem z 8. dubna*. Císař v něm přislíbil:

- *jazykovou rovnoprávnost češtiny a němčiny ve školách a na úřadech*
- *svolání zemského sněmu, na kterém budou nově zastoupeni představitelé měst a venkovských obcí. Úkolem sněmu mělo být vypracování zemské ústavy, která bude definovat poměr k Rakousku.*

- zřízení ministerstva pro Čechy
- otázku spojení všech zemí Koruny české Vídeň odsunula. Spoléhalo na slabou ochotu k tomuto kroku ze strany moravské reprezentace.

Reprezentantem českého hnutí se stal *Národní výbor*, v němž dominovali představitelé měšťanstva.

25. dubna byla vydána oktrojovaná (parlamentem neschválená) *Pillersdorfova ústava*. Její koncepce byla silně centralistická, zřizovala říšský sněm.

Situaci v českých zemích začal stále více ovlivňovat *česko-německý spor*. Čeští Němci svou pozornost směřovali do Frankfurtu nad Mohanem, kde se sešel parlament, který měl dát ústavní podobu sjednocenému Německu, které by zahrnovalo i české země.

Na přípravné zasedání byl pozván i František Palacký jako reprezentant veřejného života v českých zemích. Palackého odmítnutí je známé jako tzv. *psaní do Frankfurtu* a představuje zdůvodnění českého politického programu.

Palackého hlavní teze byly následující:

- historické vazby mezi Čechy a Říší jsou svazky mezi panovníky, české země nebyly nikdy integrální součástí německé říše
- garantem ochrany rovnoprávných národů ve střední Evropě (před Německem a Ruskem) je Rakousko
- Rakousko je třeba přetvořit ve federaci a konstituční monarchii

Konstituční spolek byl vytvořen Němci v Čechách poté, co se Národní výbor vyslovil proti volbám do Frankfurtu.

Slovanský sjezd v Praze byl oproti tomu svolán jako slovanská protiváha Frankfurtu, která požadovala autonomii pro slovanské národy v monarchii. Rozvinul tak koncept *austroslavismu*, podle kterého je habsburská monarchie nejvhodnější útvarem pro národní existenci Slovanů.

Vývoj událostí v Čechách, který šel především k ustavení zemského sněmu, přerušily v červnu *svatodušní bouře*. Byly potlačeny nastupující kontrarevolucí reprezentovanou generálem Windischgrätzem. Nad Prahou byl vyhlášen výjimečný stav, slovanský sjezd rozpuštěn a český zemský sněm se nesešel. Pozornost české reprezentace se otočila do Vídně, kde se sešel 22. července Říšský sněm.

Říšský sněm byl koncipován jako ústavodárný. Rokovali na něm zástupci z celé monarchie s výjimkou Uher a italských zemí. Sešel se na základě poměrně širokého volebního práva. Významným rozhodnutím sněmu bylo *zrušení poddanství za náhradu v září 1848*. Tímto aktem končila éra stavovské společnosti ve střední Evropě.

Hlavní úkol sněmu, schválení *nové rakouské ústavy*, byl komplikovaný. Sněm se v důsledku revoluce ve Vídni přesunul do Kroměříže. Diskuse rozdělovala zastánce federalistické (např. Češi) a centralistické (např. Němci) koncepce. Mezitím posílila pozice kontrarevoluční strany. Během příprav ústavy čněla nad ostatními českými poslanci osobnost Fr. Palackého, během sněmovních projevů na obranu osobních svobod a přirozených práv se proslavil o generaci mladší František Ladislav Rieger.

2. prosince 1848 nastoupil na trůn František Josef I. (1848- 1916), nový císař, který nebyl diskreditován slibem konstitucionalismu.

7. března 1849 byl sněm obsazen vojskem a zároveň publikována nová ústava, opět oktrojovaná.

Některé výdobytky však nemohla zakrýt ani porážka revoluce: zrušení poddanství a přechod ke společnosti rovnoprávných občanů, první zkušenosti veřejnosti se zapojením do správy věcí veřejných, první zážitky politiků s moderním parlamentarismem.

Březnová (Stadionova) ústava (1849) předpokládala konsensus vládních kruhů a majetných vrstev, volební právo do parlamentu bylo značně omezeno (s parlamentem se však v politickém systému počítalo). Ústava byla centralistická a výkonnou moc světila panovníkovi, potvrzovala občanské svobody a zrušení poddanství. Nikdy však nevstoupila v účinnost. Definitivně byla odvolána *silvestrovskými patenty (1851)*, které znamenají návrat k absolutismu.

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: ŠTAIF J.: Obezřetná elita, Praha 2005

Kontrolní otázky a úkoly

1. Charakterizujte krizové jevy před vypuknutím revoluce v březnu 1848.
2. Jaké požadavky v počátku revoluce formulovalo měšťanstvo?
3. Jaké požadavky obsahovaly pražské petice?
4. Co obsahovalo Psaní do Frankfurtu?
5. Jaké hlavní cíle mělo jednání říšského sněmu?
6. Kdy bylo v habsburské monarchii zrušeno poddanství?
7. Co byla Stadionova ústava?
8. Popište význam silvestrovských patentů.

Číslo a název modulu
5. Habsburská monarchie a česká společnost v období neoabsolutismu (1849/1851 – 1860)
Cíl modulu

Student pochopí změny v organizaci státu po znovuzavedení absolutismu. Student pochopí charakteristiky ekonomické politiky státu v 50. letech 19. století. Student se seznámí s nátlakem státního aparátu na liberální a národní hnutí.

Klíčová slova

Neoabsolutismus, ekonomický liberalismus, represivní kulturní politika, konkordát

Struktura modulu/téma a zdroje

Období následující po revoluci je označováno jako neoabsolutismus, v českém prostředí se rovněž vžil termín *Bachův absolutismus*, podle jednoho z hlavních režimních představitelů.

Revoluce byla kompletně potlačena až s pomocí ruského cara po pacifikaci povstání v Uhrách v srpnu 1849 (Világos). Monarchie rovněž obnovila kontrolu nad svými panstvími v severní Itálii a *olomouckým ponížením Pruska* (1850) si zachovala dominantní postavení v Německém spolku.

Vládní kruhy (předseda vlády Felix Schwarzenberg) si však byly vědomy nutnosti alespoň částečných reforem monarchie. Domnívali se, že se díky nim budou moci opřít o majetné vrstvy. Ve skutečnosti tvořily opory systému *armáda, byrokracie a katolická církev*. Přesto sílil pocit, že funkčnost soustátí zajistí pouze absolutistická vláda. Z tohoto důvodu byla odvolána Stadionova březnová ústava.

Silvestrovské patenty (prosinec 1851) stvrdily rovnost před zákonem a zrušení poddanství. Vrchnostenská správa v nich byla po zrušení poddanství nahrazena *novou organizací státní správy* obsazenou spolehlivou profesionální byrokracií. Vedle zreformovaných *krajů* byly poprvé zřízeny *okresy*. Historické zemské členění zůstalo zachováno, avšak korunní země představovaly pouhé správní jednotky. V čele zemí stála *místodržitelství*. Samospráva existovala pouze na úrovni *obcí*, volby do obecních zastupitelstev se však po roce 1851 nekonaly. Při reorganizaci státní správy hrál významnou roli ministr vnitra Alexander Bach.

Ekonomická politika neoabsolutismu

Neoabsolutismus se snažil přispět k mezinárodnímu postavení monarchie posílením její hospodářské úrovně. V ekonomické politice státu se prosadil *liberalismus* a stát napomáhal vzniku *kapitalismu volné soutěže*. Byla odbourána vnitřní *cla*. Zakládaly se *železnice*. Vznikly *obchodní a živnostenské komory* (1850) – zájmové sbory reprezentantů hospodářství, které se měly vyjadřovat k ekonomické situaci a hospodářským předpisům. Vrcholem reformního působení bylo vydání liberálního *živnostenského řádu* (1859), který se definitivně rozloučil s existencí cechů a jen minimálně omezoval přístup k živnostem.

Politický a společenský život byl však utlumen. Společnost se měla stát apolitickou. Tiskový zákon zesiloval *cenзуru, spolkový zákon* omezil možnost zakládání spolků.

Revidovány byly některé zásady státní politiky vůči *katolické církvi*, které byly nastoleny v době Josefa II. Církev získala autonomní postavení vůči státu. Ideové spojenectví trůnu a oltáře stvrdil *konkordát* uzavřený mezi Rakouskem a Svatým stolcem roku 1855. V návaznosti na něj získala církev mimořádné postavení ve výuce na nižším a středním stupni *školství a manželského práva*.

Politika nového režimu vedla k prosazení ideje jednotného rakouského státního národa. Z tohoto důvodu byla umlčována jednotlivá *národní hnutí*. Zvláště v případě, že spojovala svou činnost s požadavky liberalizace poměrů. Nejaktivnějším představitelem tohoto trendu byl Karel Havlíček, který byl pro svou aktivitu kulturně izolován do tyrolského Brixenu. Přesto v době absolutismu vznikají vrcholná díla české literatury – *Erbenova Kytice a Babička Boženy Němcové*. O slovo se rovněž hlásila mladší, odvážnější generace kolem Jana Nerudy.

Neoabsolutistický režim předpokládal, že svede aktivitu významné části společnosti na pole hospodářství, pro které vytvoří odpovídající podmínky. Vojenské porážky u *Magenta a Solferina* (1859) ale plně odkryly vojenskou slabost a tragický stav rakouských financí. Tento moment vedl příslušníky majetné buržoazie k přesvědčení, že je nutné, aby se sama aktivně zapojila do kontroly státních financí, a tím i do politiky samotné. Tento fakt přispěl k pádu neoabsolutismu.

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: Urban O., Česká společnost 1848-1918, Praha 1982

Kontrolní otázky a úkoly

1. Vymezte časově trvání Bachova absolutismu/neoabsolutismu.
2. Jaká byla nová organizace veřejné správy po zrušení poddanství?
3. Jaká byla hospodářská politika neoabsolutismu?
4. Jaký vztah měl absolutismus k národním hnutím?
5. Co byly obchodní a živnostenské komory?
6. Jaké vrstvy společnosti profitovaly z absolutistického režimu?
7. Jak se proměnil vztah státu a církve po roce 1855?
8. Jaké důvody vedly k pádu neoabsolutismu?

Číslo a název modulu	6. Politický systém habsburské monarchie 1861 – 1918
Cíl modulu	Student se seznámí s důvody reformy politického systému monarchie a pochopí základní principy ústavního systému po roce 1860. Student bude umět rozlišit mezi základními státoprávními koncepty uspořádání monarchie.
Klíčová slova	Centralismus, autonomie, historickopolitické individuality, říšská rada, únorová ústava, prosincová ústava.
Struktura modulu/téma a zdroje	

Základní podoba politického systému habsburské monarchie vznikla na začátku šedesátých let 19. století a přetrvala až do jejího zániku v roce 1918.

Po porážkách rakouské armády na italských bojištích a v momentě evidentní *krize státních financí* sílil tlak na panovníka, aby přistoupil k politickým reformám. Odvolal neoblíbeného ministra Bacha. Císař tak nečinil z vlastní vůle, ale pod tlakem různých názorových a zájmových uskupení, z nichž nejvýznamnější bylo majetné *měšťanstvo* a politicky stále významná *šlechta*. Důležité změny podoby politického systému přicházely na začátku 60. let shora.

Od května 1860 zasedala panovníkem *rozmnážená říšská rada* (v dřívějších letech poradní sbor panovníka). Byli do ní jmenováni zástupci aristokracie a měšťanstva. Sbor diskutoval možné podoby reformy politického systému. Základní spor byl veden mezi *centralistickým pojetím* soustátím a podobou, která by zohledňovala mnohotvárnost monarchie. Jednalo se o koncepci *historickopolitických individualit*, která zohledňovala historická práva jednotlivých historických zemí (české země, Uhry). Tuto federalistickou koncepci zastávala především *reprezentace českých zemí a uherská šlechta*. Centralistickou koncepcí oproti tomu zastávali především *němečtí měšťanští liberálové*. Výsledkem diskusí v rozmnážené říšské radě byl říjnový diplom.

Říjnovým diplomem (1860) byl zveřejněn záměr rozšířit dosavadní instituce o *zastupitelské sbory*. Panovník se v něm *vzdával absolutistické moci*. Napříště měly být zákony vydávány a měněny pouze se souhlasem zákonně shromážděných zemských sněmů či říšské rady. Diplom byl *kompromisem* mezi centralistickou podobou monarchie a koncepcí historickopolitických individualit.

Únorová (Schmerlingova) ústava z roku 1861 konkretizovala souborem zákonů záměry říjnového diplomu.

Oproti říjnovému diplomu byla koncipována *centralisticky*. Platila na území *celé monarchie*, tedy i v Uhrách a italských zemích. Ústava neměnila nic z uspořádání ani působnosti výkonné moci. V oblasti moci zákonodárné byla zřízena *dvoukomorová říšská rada* tvořená *panskou a poslaneckou sněmovnou*. Členy panské sněmovny jmenoval panovník, členové poslanecké sněmovny byli delegováni jednotlivými zemskými sněmy. Tzv. *širší říšskou radu* obesílaly všechny země monarchie. Na *užší říšské radě* zasedali poslanci z neuherských a neitalských zemí. Pravomoci říšské rady byly značně rozšířeny na úkor zemských sněmů, což vyjadřovalo snahu o

posílení centralistické koncepce. Pro schválení zákona bylo třeba souhlasu obou komor říšské rady a následně podpisu císaře. Paragraf 13 dával panovníkovi oprávnění vydávat nařízení o síle zákona v případě, kdy se říšská rada nescházela. Nařízení pak nemusela být dodatečně říšskou radou schválena. Ústava neřešila ani kontrolní pravomoci zákonodárského sboru, neboť ministři sněmovně *nebyli odpovědní*.

Do *zemských sněmů* se volilo v jednotlivých *kuriích*, které upomínaly na starý stavovský systém. Šlo o kurii *velkostatkářskou, městkou a venkovskou*. Zatímco ve velkostatkářské kurii bylo k zisku jednoho mandátu třeba několik desítek hlasů, ve venkovské kurii to bylo několik tisíc. Sněmy svolával císař, který disponoval zároveň právem je rozpustit. Volební období trvalo 6 let. Ustanovení únorové ústavy se setkala s mohutným nesouhlasem u většiny národních reprezentací. Uherští poslanci říšskou radu nikdy neobeslali, čeští z ní zakrátko odešli. Potřeba nového funkčního rámce byla evidentní. V roce 1865 byla platnost ústavy *pozastavena*.

Nové mezinárodně politické skutečnosti ovlivnily i podobu další rakouské ústavy. Po porážce roku 1866 u Sadové ztratilo Rakousko vliv v Německu. Rakouští Němci tak ztratily významnou oporu a logicky se zaměřili na zachování svého privilegovaného postavení v rakouských a českých zemích. Z dohody císaře, německé a uherské reprezentace vzešel dualismus.

Rakousko-uherské vyrovnání z února 1867 bylo smlouvou mezi panovníkem a Uherskem. Soustátí se stalo dvoumonarchií složenou z Království a zemí na říšské radě zastoupených a Království uherského. Obě části dělila řeka Litavka, odtud názvy *Předlitavsko a Zalitavsko*. Společná byla pouze zahraniční politika, armáda a finance.

Následně vydaná Prosincová ústava z roku 1867 platila již pouze pro Předlitavsko. Šlo o soubor ústavních zákonů, které liberalizovaly poměry v Rakousku. Zakotvila *odpovědnost ministrů, imunitu poslanců*. Zákon o *občanských právech* zaručoval svobodu vyznání, osobní, zaměstnání. Na říšské radě zasedaly kurie velkostatkářů, měst a obchodních a živnostenských komor a kurie venkovská.

Bojkot účasti českých poslanců paralyzoval jednání *říšské rady*, a proto byla uskutečněna reforma volebního systému. V dubnu 1873 byla proto uzákoněna *přímá volba do poslanecké sněmovny říšské rady* namísto delegování poslanců skrze zemské sněmy.

Tento politický systém existoval až do zániku monarchie. Říšská rada se nescházela po vypuknutí 1. světové války. Nový císař Karel I. ji po nástupu opět svolal, rozpadu monarchie tím ale nezabránil.

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: Urban O., Česká společnost 1848-1918, Praha 1982

Kontrolní otázky a úkoly

1. Uveďte důvody, které vedly k reformě politického systému monarchie na začátku 60. let 19. století.
2. V čem spočíval koncept historickopolitických individualit?
3. Jakou podobu zastupitelských sborů zrodila únorová ústava?
4. Jakou roli měly zemské sněmy?
5. V čem tkvěla specifika volebních řádů v monarchii?
6. Jak se změnila habsburská monarchie po provedení rakousko-uherského vyrovnání?
7. Jak přispěla k posílení říšské rady prosincová ústava?
8. Co znamenala prosincová ústava pro kodifikaci občanských práv a svobod?

Číslo a název modulu
7. Česká společnost a politika 60. a 70. let
Cíl modulu

Student se seznámí s proměnou veřejného života po obnovení ústavnosti. Pochopí význam institucí pro vznikání občanské společnosti. Seznámí se se základními politickými tábory v českých zemích.

Klíčová slova

Spolky, mladočeši, staročeši, konzervativní velkostatek, pasivní a aktivní politika

Struktura modulu/téma a zdroje

Obnovení ústavnosti na počátku šedesátých let znamenalo pro českou společnost obnovení nadějí na realizaci státoprávního programu. Základním postulátem české politiky bylo *české státní právo*. Český stát podle něj nikdy nezanikl a nadále trval, nyní však v rámci habsburské monarchie, se kterou spojuje české země osoba panovníka. Oporou historického státního práva byly *historické dokumenty* (např. Obnovené zřízení zemské), symbolický akt *korunovace* a tradiční instituce – především *zemský sněm*. V maximální variantě vyjadřovalo české státní právo aspiraci na spojení všech zemí Koruny české (i Morava, Slezsko) v jeden celek. Od tohoto požadavku bylo však postupně upouštěno. Reprezentantem českého národa měl být zemský sněm. Ten měl dohodnout s panovníkem podobu vzájemného vztahu monarchie a Království českého.

Začátek šedesátých let byl dobou *obnovení veřejného života*. Jeho tvář formovala hustá síť *spolků* – kulturních, vzdělávacích, tělovýchovných (Hlahol, Umělecká beseda, Sokol), které podněcovaly k účasti v národním hnutí a ovlivňovaly i politickou náladu veřejnosti.

Důležitým nástrojem formování veřejného mínění se stal tisk. V Čechách převzaly roli nejvýznamnějšího periodika *Národní listy*, které vycházely od ledna 1861. V čele jejich redakce stanul Julius Grégr.

Politickou reprezentaci českého národa představovali *liberální politikové* v čele s F. Palackým, F. L. Riegerem a F. A. Braunerem (později staročeši). Česká reprezentace vystupovala jako jednotná *národní strana*. Program kladl důraz na *národní a státoprávní požadavky*. Vedle nich rovněž na *liberální požadavky* žádající osobní svobodu, svobodu tisku, projevu, majetku atd. V rámci národní strany začala od začátku šedesátých let vystupovat skupina směřující k radikálnějšímu programu - *mladočeši*. Představovali ji Julius a Eduard Grégrové a Karel Sladkovský. Jejich oporou byly právě *Národní listy*.

Významného úspěchu dosáhli čeští politici hned na začátku šedesátých let, kdy uspěli v *obecních volbách* a ovládli radnice mnoho českých měst v čele s Prahou.

V boji o vliv v českých zemích byli nejvýznamnějším soupeřem české politiky *němečtí liberálové* (např. F. Schmeykal). Obecné liberální hodnoty nemohly přispět k jejich sblížení s českou

reprezentací. Obě strany akcentovaly více národnostní a státoprávní požadavky. Stanovisko německých liberálů za každou cenu hájilo *centralistickou podobu* monarchie.

Vedle těchto dvou uskupení byla důležitým aktérem politického dění šlechta. Především díky kuriovému systému, který jí zaručoval silné postavení na zemském sněmu. Šlechtě bylo národnostní vymezení cizí. Rozděloval ji však názor na státoprávní podobu monarchie. Zatímco *strana ústavověrného velkostatku* (např. C. Auersperg) prosazovala centralistickou podobu státu a hlásila se k ústavám z roku 1861 a 1867, *strana konzervativního velkostatku* byla stoupencem federativního uspořádání (J. J. Clam – Martinic). Právě strana konzervativního velkostatku se stala spojencem české měšťanské politiky, což často omezovalo liberální požadavky měšťanské politiky a vytvářelo napětí mezi mladočechy a staročechy.

Po zklamání nad vydáním centralistické únorové ústavy řešila česká politika otázku dalšího postupu. Společně se stranou konzervativního velkostatku se nakonec čeští poslanci rozhodli v roce 1863 opustit říšskou radu a zahájili politiku *pasivní rezistence*, která trvala na říšské radě až do roku 1879.

Stanovisko české politiky zdůvodnil František Palacký ve stati *Idea státu rakouského* (1865). Soudobým smyslem rakouského státu bylo podle Palackého provedení národní rovnoprávnosti, která měla přihlížet ke geograficko-historickým základům monarchie. Palacký odmítl centralismus a náznaky dualismu a apeloval na vytvoření federativního rámce.

Dualismus česká společnost odmítla. Ještě v roce 1867 *opustili čeští i moravští poslanci zemský sněm*. Veřejnost projevovala nesouhlas na *táborech lidu*. Organizována byla *pout' na Rus*, jejíž silný ohlas v Čechách neodpovídal skutečným výsledkům přijetí u cara.

Ucelené stanovisko české politiky přinesla v roce 1868 *státoprávní deklarace*. Obsahovala historické zdůvodnění státoprávních snah a požadovala řešení ústavních otázek pouze jako *dohodu mezi panovníkem a českým národem*, který bude na sněmu spravedlivě zastoupen.

Nový pokus o narovnání s Čechy představovaly *fundamentální články*. Situaci ve střední Evropě ovlivnila válka mezi Pruskem a Francií v roce 1870 a vznik sjednoceného Německa v lednu 1871. Před Hohenwartovou vládou stál úkol vyřešení *česko-rakouského vyrovnání* a zklidnění vnitropolitické situace v monarchii.

Císařský reskript ze září 1871 přislíbil *korunovaci* Františka Josefa českým králem a vyzval český zemský sněm k návrhu na nové uspořádání poměrů v Čechách. Za českou stranu vedl jednání Jindřich Jaroslav Clam Martinic a František Ladislav Rieger. Zemský sněm přijal v říjnu 1871 *fundamentální články*. Týkaly se státoprávních úprav v Království českém. Česká státnost se obnovovala pouze v hranicích království. Současně byl vypracován návrh *zákona na ochranu národností a nového volebního řádu* do zemského sněmu. Předpokládalo se zřízení funkce *českého kancléře*.

Proti fundamentálkám se zvedla vlna odporu ze strany českých Němců a uherské vlády. Císař nakonec *fundamentální články* odmítl, což vedlo k výraznému odcizení české společnosti od Rakouska.

Spory o způsob politického boje mezi staročechy a mladočechy štěpily českou politiku. Po uzákonění přímých voleb do říšské rady byla politika pasivní rezistence neefektivní. Definitivní rozkol české politiky byl stvrzen v roce 1874, kdy mladočeši *založili Národní stranu*

svobodomyslnou a jejich poslanci vstoupili na půdu zemského sněmu. Stranický boj mezi staročechy a mladočechy pak silně ovlivňoval veřejný život v Čechách.

Období pasivní politiky skončilo na konci sedmdesátých let. V roce 1878 se čeští poslanci vrátili na půdu zemského sněmu a o rok později i do říšské rady.

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: SAK R.: *Rieger: konzervativce nebo liberál?*, Praha 2003

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jaké byly vedoucí politické osobnosti v české politice v 60. a 70. letech?
2. Vysvětlete termín české státní právo
3. Jaké důležité noviny 19. století znáte?
4. Co měly přinést fundamentální články?
5. Jaké politické strany/uskupení v Čechách v 60. a 70. letech znáte?
6. V čem spočívala pasivní politika?
7. Co byly tábory lidu?
8. Co bylo obsahem české státoprávní deklarace?

Číslo a název modulu
8. „Aktivní politika“ a eskalace nacionálního konfliktu
Cíl modulu

Student pochopí proměnu české politické strategie po nástupu aktivní politiky. Seznámí se se zisky, která aktivní politika přinesla. Studentovi je představeno rozdělení české a německé společnosti. Seznámí se s novými názory na českou otázku a osobností T. G. Masaryka.

Klíčová slova

Aktivní politika, jazyková nařízení, rozdělení univerzity, punktace, hilsneriáda, sociální zákonodárství

Struktura modulu/téma a zdroje

V roce 1879 skončila v Rakousku dlouholetá vláda německých liberálů. Vystřídal je kabinet ministerského předsedy hraběte Eduarda Taaffeho. Čeští poslanci vládu podporovali a zařadili se k tzv. *železnému kruhu pravice*. Českou reprezentaci nespojovaly s konzervativní Taaffeho vládou programové postuláty, ale víra ve vstřícnější vnímání českých jazykových a národních požadavků. Česká politika se svého konečného cíle – českého státního práva nezřekla, pouze ho odsunula do budoucna. Aktivní politika postrádala dramatickosti státoprávních proklamací, přinášela ale konkrétní zisky, jež přispívaly především k jazykovému zrovnoprávnění češtiny s němčinou a posílení českých pozic ve státní správě.

Prvním ziskem tzv. drobečkové politiky byly *Stremayerova jazyková nařízení* z roku 1880, která zrovnoprávňovala češtinu s němčinou ve vnějším styku. Vyřízení záležitosti se podávalo ve stejném jazyce, v jakém byla žádost podána.

V roce 1882 se *rozdělila pražská Karlo-Ferdinandova univerzita* na českou a německou, což dovršilo vertikální strukturu českého školství v Čechách.

Taaffeho politika se však nesoustředila pouze na českou otázku. Po konci liberální éry začala provádět *sociální politiku*. Stát poprvé vstoupil *do vztahu mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem*. Vymezena byla *12 hodinová pracovní doba*, byly položeny základy *sociálního zákonodárství a pojištění*, zavedena *tovární inspekce*. Jakkoli byla Taaffeho vláda obviňována často z bezkonceptnosti a improvizace, Taaffe se stal nejdéle úřadujícím ministerským předsedou Předlitavska (14 let).

České země v tu dobu obývaly již dvě národnostně oddělené společnosti. Pasivní politiku Čechů na zemském sněmu vystřídala pasivní rezistence německá. Vedle českých spolků fungovaly paralelně spolky německé, nacionální spory se promítly i do hospodářství.

Pokus o česko – německé narovnání představovaly *punktace* v roce 1890. V tajných jednáních bylo navrženo rozdělení Čech na jazykově německou a smíšenou oblast. České království tak poprvé nebylo pojímáno jako nedělitelný celek. Uskutečnění punktací by znamenalo otevřít cestu k *politickému rozpadu země*. Pro odpor veřejnosti byla jednání ukončena. Staročechy v čele s Riegrem vystřídali v čele české politiky *mladočeši*.

Česko-německé vztahy se dramatisovaly v čase jednání o *Badeniho jazykových nařízení* v roce 1897. Povolily by češtinu jako úřední jazyk i ve vnitřním úředním styku. To by znamenalo nutnou znalost češtiny u německého úřednictva. Ze strany Němců se zvedla vlna odporu a česko-německý konflikt se přenesl do ulic Prahy, ale i jiných měst monarchie.

V poslední čtvrtině 19. století se definitivně rozštěpil český veřejný a politický život. Od poloviny osmdesátých let ovládl veřejnou diskusi *spor o rukopisy*. Ve sporu o pravost literárních památek, které tvořily součást národní mytologie, se objevily nové postoje mladší generace. Skupina *realistů* (např. TGM), která odmítla pravost rukopisů, vyzývala k přehodnocení dosavadního často patetického národovectví a stavěla se za drobnou práci, stoupající vzdělanost a celkovou modernizaci. Veřejnosti představil své názory Masaryk uceleně v díle *Česká otázka*, vydaném v roce 1895.

Na konci století Masaryk opět rozvířil český veřejný život díky tzv. *hilsneriádě* (1899), když se veřejně zastal židovského mladíka obžalovaného z rituální vraždy. Poukazoval na přežívající *antisemitismus* české společnosti. Veřejnost tím značně popudil a vyvolal proti sobě mnohdy hysterické útoky.

V devadesátých letech se projevila radikalizace mladé české generace v *pokrokářském hnutí*. Nešlo o homogenní proud, tvořili ho studenti, stejně jako dělnická mládež. Častým jevem se staly demonstrace. Vláda reagovala v roce 1893 vyhlášením výjimečného stavu. V následně vykonstruovaném politickém procesu s tzv. *Omladinou* padly vysoké tresty. Mezi aktéry procesu s omladinou byli i pozdější politici – např. Alois Rašín.

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: URBAN O.: Česká společnost 1848-1918, Praha 1982

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jaké důvody přivedly české politiky k podpoře kabinetu E. Taaffeho?
2. Uveďte zisky aktivní politiky?
3. Kdy byla rozdělena univerzita na českou a německou?
4. Co bylo principem Stremayrových jazykových nařízeních?
5. Co byly punktace?
6. Charakterizujte Taaffeho sociální politiku?
7. Kdo byl aktérem sporu o rukopisy?
8. Co byla omladina?

Číslo a název modulu
9. Vývoj volebního práva a demokratizace společnosti
Cíl modulu

Student se seznámí s charakteristikou volebních systémů v různých etapách vývoje monarchie. Pochopí motivy vedoucí k formování nerovného volebního práva a jeho kritice. Získá přehled o jednotlivých volebních reformách. Student se seznámí se základní strukturou politického stranictví před 1. světovou válkou.

Klíčová slova

Volební právo, volební census, volební kurie, politické strany, parlamentní obstrukce

Struktura modulu/téma a zdroje

Volební právo do zastupitelských sborů (říšské rady a zemských sněmů) procházelo v druhé polovině 19. století komplikovaným vývojem, který nemířil vždy ke kontinuální demokratizaci.

První volený rakouský parlament byl v roce 1848 navolen na základě poměrně *širokého hlasovacího práva*. Volit mohli všichni muži starší 24 let, s výjimkou dělníků, kteří pracovali za denní či týdenní mzdu.

Volební řády vydané v době obnovování ústavnosti na začátku šedesátých let byly zcela odlišné. Volební právo svou podobou odpovídalo charakteru politického systému *kombinujícího moderní konstitucionalismus s prvky starého stavovského zastoupení*. Cílem bylo dosáhnout smíru mezi představiteli starých (šlechta) a nových (měšťanstvo) společenských elit, které si nárokovaly pozici v politickém systému.

Do zemského sněmu se volilo ve *třech kuriích* –

1. velkostatku

1. měst a obchodních a živnostenských komor

2. kurii venkovských obcí. Na získání mandátu v první kurii pak bylo zapotřebí několikanásobně menšího počtu hlasů než v kurii venkovské. Vedle toho zasedali na sněmu *virilisté*, kteří měli na místo ve sněmu nárok v souvislosti s výkonem úřadu (např. pražský arcibiskup, rektor univerzity). Volby probíhaly na základě většinového zastoupení.

Podle dobových představ mohli ovlivňovat politický chod země pouze osoby majetné a vzdělané, které přispívají k péči o věci veřejné. Odpovídal tomu *volební census*, který stanovoval výši daní, jejíž odvod byl nutný pro získání volebního práva. Census byl postupně snižován. K významným reformám volebního systému se řadily:

1873 – zavedeny *přímé volby do říšské rady*. Jednání říšské rady bylo ochromeno v případě, že jednotlivé zemské sněmy radu neobeslaly svými národními delegacemi. Počet poslanců zvýšen na 353. Volilo se do čtyř kurií. Velkostatku, obchodních a živnostenských komor, měst a venkovských obcí.

Taaffeho volební reforma - v roce 1882 byl daňový census snížen z 10 na 5 zlatých. Taaffeho vláda si od rozšíření počtu voličů slibovala zvýšení podpory pro konzervativní politiku ve střetu s liberály.

Badeniho volební reforma v roce 1896 zavedla 5. všeobecnou kurii. Tím bylo uzákoněno všeobecné, nikoli rovné (!) volební právo pro muže.

1907 – zavedení *rovného všeobecného volebního práva*. Císař se odhodlal k tomuto kroku v naději, že „lidový“ parlament zvolený na demokratických základech překryje národnostní nesváry, jež jeho jednání stále silněji provázely. Všeobecnost volebního práva byla nicméně sporná vzhledem k tomu, že bylo vyhrazeno pouze mužům.

Uvedené reformy se týkaly voleb do říšské rady. Zemský sněm byl volen na základě stejných řádů až do zániku monarchie. I proto mohlo být do jeho řad v roce 1912 poprvé zvolena v Čechách žena – Božena Viková – Kunětická.

Vídeňská říšská rada, tak zemské sněmy však byly od konce 19. století až do období před válkou paralyzovány parlamentními *obstrukcemi*, které odkryly intenzitu nacionálních svárů v monarchii. Parlamenty tak byly nejen blokovány, ale v očích kritiků i diskreditovány.

Politické strany:

Demokratizace volebního práva urychlila nástup *nových politických formací*. Vedle tradiční *staročeské* (Riegra vystřídal v čele Albín Bráb) a *mladočeské* strany (v čele s Josefem Kaizlem a později Karlem Kramářem) fungovala v Čechách již od roku 1878 *Česká (československá) sociální demokracie*. Obracela se s kritikou *proti kapitalismu*, prosazovala sociální požadavky - v první řadě *osmihodinovou pracovní dobu, rovné volební právo*. Zprvu šlo o stranu ilegální, větší vliv získala právě po volebních reformách v devadesátých letech. Národnostně jednotný tábor se dále rozpadal a na politickou scénu zaměřila uskupení reprezentující užší společenské zájmy.

Agrární strana se organizačně osamostatnila od mladočechů na přelomu století. Jejím cílem byla reprezentace zájmů venkova bez ohledu na ekonomické a společenské postavení venkovských obyvatel. (Heslo „Venkov jedna rodina“). Již před 1. světovou válkou stanul v jejím čele Antonín Švehla.

Křesťansko-sociální strany nabízely voličům alternativu k materialismu sociálních demokratů a zároveň upozorňovala na krizové sociální jevy, který s sebou nesl kapitalismus. Impulsem pro aktivizaci politického katolicismu byla encyklika papeže Lva XIII *Rerum novarum* z roku 1891. V období před 1. světovou válkou ještě nebyl tento politický proud sjednocen do jediné strany.

Národně sociální strany (česká i německá) rovněž prosazovaly sociální požadavky. Na rozdíl od internacionálně zaměřené sociální demokracie si však osvojily vyhraněný nacionalismus.

Na pokrokařské hnutí navazovaly dvě nevelké a programově si poměrně blízké strany – *státoprávní radikalisté a radikální pokrokaři*.

Paralelně k českým stranám existovaly *strany německé*, které vycházely ze stejných ideových zdrojů. Vypjatý nacionalismus však společný postup znesnadňoval a mnohdy i vylučoval.

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: MALÍŘ J. a kol. *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004*. Brno 2005.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Kdy proběhly první volby do sněmů v českých zemích?
2. Jaké společenské vrstvy zasedly v parlamentech na začátku 60. let?
3. Co byly volební kurie?
4. Co byl volební census?
5. V čem tkvěla Taaffeho volební reforma?
6. Jaké důvody vedly ke schválení Badeniho volební reformy?
7. Co bylo programem sociální demokracie?
8. Jaké politické strany nově vznikaly od 90. let 19. století?

Číslo a název modulu	10. České země a Rakousko-Uhersko za I. světové války
Cíl modulu	Student pochopí proměnu liberálních a konstitučních poměrů v monarchii po začátku světové války. Seznámí se se zahraniční odbojovou akcí TGM. Student se seznámí s proměnou postoje domácí politiky k požadavku samostatného státu.
Klíčová slova	Centrální mocnosti, Dohoda, Maffie, Washingtonská deklarace
Struktura modulu/téma a zdroje	

Vypuknutí 1. světové války zastihlo v monarchii v momentě, kdy byla sužována hlubokými národnostními spory. Projevily se i v politickém systému. Roku 1913 byl *anenskými patenty* rozpuštěn český zemský sněm, jehož jednání byla ochromena četnými obstrukcemi. Některé jeho kompetence převzala *zemská správní komise*.

Válečný stav poměry v Rakousku změnil. Proměnilo se liberální a konstituční klima, ze kterého profitovala i česká společnost. Byla *omezena základní občanská práva, říšská rada nezasedala*, panovník vládl bez kontroly parlamentu, posílena byla *cenzura*. V politice zesílil vliv představitelů armády. Válečnému stavu bylo podřízeno i *hospodářství*. Stát vstupoval do výroby a odbytu.

Spojení Rakouska a Německa (*centrální mocnosti*) se projevilo i v národnostní politice. Válka posilovala německý nacionalismus. Na neněmecké národy monarchie se hledělo s nedůvěrou a pochybami o jejich lojalitě. V případě vítězství stran centrálních mocností se rýsovala ústavní přestavba říše, která by stvrdila *germanizaci Rakouska*.

Postoj české společnosti k válce byl vlažný. S nepochopením přijímali Češi především boj proti slovanským národům, zejména Rusku. Přesto se nadá říct, že by se česká společnost v době vypuknutí války s Rakouskem rozešla. Situaci nejlépe vystihuje termín historika Josefa Pekaře o „*zdeděné lojalitě*“. Ani programy českých politických stran (s jednou nevýznamnou výjimkou) nezahrnovaly požadavek samostatnosti. Stále vycházely z konceptu realizace českého státního práva v rámci Rakouska. V prvních letech války však zůstávaly české politické strany pasivní.

K dalšímu odklonu Čechů od Rakouska přispělo, když se k útokům na výdobytky české politiky z posledního čtvrtstoletí se přidala perzekuce části českých politiků. K trestu smrti byli odsouzeni Karel Kramář a Alois Rašín.

Zahraníční odbojová akce

Pro T. G. Masaryka znamenala světová válka novou příležitost řešení české otázky. Pocit nespłnitelnosti českých státoprávních požadavků a těsné přimknutí Rakouska k Německu bránil další demokratizaci přivedl Masaryka (dříve zastánce federalizace Rakouska) definitivně k myšlence *české samostatnosti*.

Světovou válku si Masaryk vyložil jako *souboj demokracie a teokracie*. Vítězství dohody mělo napomoci k vytvoření *demokratické Evropy*. Právě od demokratického uspořádání a

sounáležitosti se západem se měly odvíjet nové poměry ve střední Evropě, kterou tvořily samostatné státy.

Češi měli vytvořit *společný stát se Slováky*, kteří byli součástí Uherska. Masaryk se tedy rozešel s konceptem českého historického státního práva. Oporou tohoto programu byla koncepce *jednotného československého národa* (společného kmene o dvou větvích). Pro Slováky znamenal tento boj naděje na záchranu slovenské národnosti před *maďarizací*. Bezvýznamný nebyl ani faktor kvantity, neboť konstrukce československého národa *zvyšovala počet Slovanů* v novém státě na úkor Němců.

V emigraci rozvíjel Masaryk odbojovou činnost, která spočívala především v agitaci pro myšlenku samostatného státu u významných představitelů dohody, organizování vojenských jednotek, získávání finančních prostředků pro odbojovou činnost a vojsko. V tajném spojení s Masarykem byla část českých politiků. Tato skupina získala název *Mafie*. Její nejvýraznější osobou byl Edvard Beneš, po jeho nucené emigraci Přemysl Šámal.

V roce 1916 ustavil zahraniční odboj *Československou národní radu*, kterou vedle Masaryka a Beneše tvořil i Slovák Milan Rastislav Štěfánik a český poslanec Jaroslav Dürich. Hlavním úkolem rady bylo přesvědčit Dohodu o vhodnosti vytvoření nového státu. Argumentační oporou bylo především vojsko – české *legie*, které byly tvořeny z českých a slovenských válečných zajatců.

Vnitropolitická situace a domácí odboj

V roce 1916 zemřel František Josef I. a na trůně ho vystřídal císař Karel I. Vojenská a hospodářská situace Rakouska byla v té době již krizová. Nový císař se snažil omezit vliv vojenské byrokracie. Uvědomoval si, že důvěru obyvatelstva může obnovit *návrat ke konstitučním poměrům*. Proto *svolal Říšskou radu*.

Ve změně poměrů se z ospalosti probudila i česká politická reprezentace. Vytvořila *Český svaz*, který sdružoval poslance na říšské radě. Vycházel ze stanoviska *aktivismu* – přesvědčení, že budoucnost českých zemí je v rámci Rakouska, na jehož opětovné liberalizaci se chtěl podílet.

31. ledna 1917 proto *odmítli prohlášení válečných cílů Dohody*, mezi kterými byla díky agitaci zahraničního odboje i osvobození Čechoslováků.

Názorové posuny veřejnosti k samostatnému státu však byly výraznější. Působily na ně centralizační a germanizující tendence, stejně jako příklady perzekuce českých politiků.

Manifest českých spisovatelů v květnu 1917 vyzval české poslance na říšské radě, aby hájili osvobozující stanovisko a nepřímou požadoval vznik samostatného státu. Ve společnosti se manifestu dostala silná podpora. Výrazem dalšího posunu českých poslanců byla *tříkrálová deklarace* z ledna 1918 – poslanci říšské rady se v ní již hlásili k národní samostatnosti.

V průběhu roku 1918 se k požadavku samostatnosti otevřeně připojily i dvě nejvýznamnější strany - agrární a sociálnědemokratická. Politické strany vytvořily Národní výbor, který jejich postup koordinoval. V jeho čele stál Karel Kramář.

14. bodů amerického prezidenta Wilsona z 8. ledna požadovalo autonomii pro národy Rakouska-Uherska. V tu chvíli ještě nešlo Dohodě o rozbití monarchie.

Dohoda se pokusila jednat s Rakouskem-Uherskem o uzavření separátního míru. Monarchie však byla ve vleku politiky Německého císařství. Neúspěch jednání vyústil v přehodnocení taktiky

Dohody, která již nespočívala v nutnosti udržet habsburskou monarchii. Československá národní rada získávala *diplomatické uznání zahraničních vlád*.

16. října zveřejnil TGM *Washingtonskou deklaraci*, která načrtla základní rysy budoucího samostatného státu. Stát měl být republikou a garantovat plná občanská práva. Dokument rovněž avizoval plán dalekosáhlých hospodářských a sociálních reforem. Washingtonskou deklarací vrcholila činnost zahraničního odboje.

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: ŠEDIVÝ I. *Češi, české země a Velká válka 1914-1918*. Praha 2001.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Co byly anenské patenty?
2. Jak se proměnily politické a společenské poměry v monarchii po vypuknutí 1. světové války?
3. Co byly centrální mocnosti?
4. Jaký byl program TGM za 1. války?
5. Co byla Československá národní rada?
6. Jací panovníci vládli v habsburské monarchii během 1. sv. války?
7. Shrňte význam Manifestu českých spisovatelů?
8. Co byla Washingtonská deklarace?

Číslo a název modulu
11. Rozpad Rakouska-Uherska a vznik ČSR
Cíl modulu

Student se seznámí s historickou situací předcházející rozpadu Rakousko-Uherska. Pochopí roli Národního výboru a mužů 28. října. Seznámí se se situací v pohraničí českých zemí a na Slovensku po vzniku státu.

Klíčová slova

Národní výbor, recepční norma, muži 28. října, Martinská deklarace, mírové smlouvy

Struktura modulu/téma a zdroje

Situaci směřující k rozpadu habsburské monarchie se snažil zvrátit císař Karel I. vydáním *manifestu* 16. října 1918, který by Rakousko přetvořil ve spolkový stát svobodných národů. Karlovy návrhy však nebyly pro jednotlivé národní společnosti dostatečné a snaha přišla pozdě.

18. října Wilson označil svou lednovou deklaraci za překonanou a neuznával dále mezinárodní svrchovanost Rakouska-Uherska. Následně *vypovědělo Uhersko dualismus*.

Reakcí na obavy rakouských Němců z federalizace říše byl jejich samostatný postup.

21. října svolali ústavodárné shromáždění *Německého Rakouska*, jehož součástí se měly stát i pohraniční oblasti českých zemí.

Federalistické návrhy Karla I. omítl i Národní výbor, ve kterém zasedali zástupci českých politických stran.

28. října 1918 byla v Praze vyvěšena nota rakousko-uherského ministra zahraničí Andrássyho, která přijala Wilsonovy podmínky pro jednání. Česká veřejnost si ji vyložila jako kapitulaci a konec monarchie. Ulice začaly oslavovat vznik samostatného státu. Ve stejný den 28. 10. 1918 vyhlásil Národní výbor *zákon o vzniku samostatného státu československého*, který připravil Alois Rašín. Zákon vyhlásil samostatnost, nedefinoval ještě státní formu nového státu. Zároveň tzv. *recepční normou* prohlásil všechny dosavadní zákony z doby monarchie za platné.

Organizaci převratu zajišťovalo především pět mužů, kteří byli nazváni *muži 28. října* – Antonín Švehla, Alois Rašín, Jiří Stříbrný, František Soukup a Slovák Vavro Šrobár.

30. října se ke společnému státu přihlásili slovenští představitelé *Martinskou deklarací*. Navázala na Pittsburskou dohodu z jara stejného roku, kterou uzavřeli exiloví představitelé obou národů.

K nově utvořenému státu bylo připojeno i území *Podkarpatské Rusi*, o čemž rozhodli Rusíni žijící v USA, kteří zvažovali ideální varianty rozvoje této oblasti.

Stabilizace nově vzniklého státu:

Před politickou reprezentací stál ihned po svolání vzniku nového státu obtížný úkol spočívající v prosazení nové státní moci nad celým územím Československa. Kritická byla situace v příhraničních oblastech obydlených českými Němci. Ti vyhlásili 4 *provincie*, které se měly stát součástí Německého Rakouska. Šlo o:

Deutschböhmen v severních Čechách,
Böhmerwaldgau na jihu Čech,
Sudetenland na severu Moravy
Deutschsüdmähren na jižní Moravě.

Dvě z těchto provincií tak nebyly územně s Rakouskem spojeny. Čeští Němci argumentovali *právem národů na sebeurčení*, které deklaroval Wilson. Čeští politikové oproti tomu namítali, že toto právo je realizováno v existenci sousedního Německa.

Pražská vláda vyslala se souhlasem Francie do oblastí vojska, která pomohla s převzetím moci českými orgány. V pohraničí se konaly *protičeské demonstrace*. V březnu 1919 při nich bylo zabito přes 50 osob.

Situace na Slovensku:

Se ztrátou Slovenska se nehodlalo smířit Maďarsko. Zápas o Slovensko byl obtížnější než v případě českých příhraničních oblastí. Československá státní moc kontrolovala jen zlomek území. V Maďarsku byla ustavena republika rad prosazující bolševický režim. Obdobně zřídila budapeštská vláda i Slovenskou republiku rad se sídlem v Prešově. Nebezpečí sovětizace bylo vojensky potlačeno v létě 1919.

Územní garance nového státu představovaly *mírové smlouvy* uzavřené po světové válce. Československo v nich prosadilo většinu svých požadavků.

Versailleská smlouva (1919) garantovala hranice s Německem.

Saint-Germainská (1919) smlouva byla uzavřena s Rakouskem. ČSR získala Vitorazsko a Valticko.

Trianonská smlouva (1920) upravovala vztahy s Maďarskem. Československu přiznávala Slovensko a Podkarpatskou Rus.

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: KÁRNÍK, Z.: Malé dějiny československé (1867 - 1939), Praha 2007

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jaké kroky podnikl Karel I. Pro záchranu monarchie v roce 1918?
2. Jaké kroky podnikli Němci v Rakousku v říjnu 1918?
3. Jakou roli sehrál Národní výbor v říjnu 1918?
4. Kdo byli muži 28. října?
5. Co byla Martinská deklarace?
6. Jak vypadala situace na Slovensku po vzniku ČS státu?
7. Charakterizujte situaci v českém pohraničí po vyhlášení československé samostatnosti.
8. Co byla recepční norma?

Číslo a název modulu	12. Politický systém ČSR
Cíl modulu	Student se seznámí se základními rysy ústavního systému po vzniku ČSR a pozná jeho další proměny v období stabilizace státu. Student bude umět definovat kompetence nejdůležitějších ústavních institucí. Student se seznámí s nejdůležitějšími politickými stranami a pozná jejich hlavní představitele.
Klíčová slova	Prvorepublikový parlamentarismus, ústava 1920, politické strany 1. republiky, skupina Hradu, p

Struktura modulu/téma a zdroje

Orgány nového státu se začaly vytvářet podle *prozatímní ústavy*, kterou vypracoval Národní výbor a vydal ji 13. listopadu 1918. Prozatímní ústava zřizovala *revoluční Národní shromáždění*. Bylo utvořeno rozšířením počtu členů Národního výboru a poměry politických stran byly odvozeny od výsledku voleb v roce 1911. Shromáždění bylo doplněno o reprezentanty Slovenska. Němci účast ve shromáždění odmítli. 14. listopadu vyhlásilo revoluční Národní shromáždění Československo *republikou*. Zároveň zvolilo prezidentem T. G. Masaryka a premiérem Karla Kramáře.

Úkolem Revolučního Národního shromáždění bylo *vypracování nové ústavy*. Teprve po ní měly proběhnout parlamentní volby.

Ústava z roku 1920

Československá ústava byla schválena 29. února 1920. Při jejím schvalování chyběli reprezentanti českých Němců. Na znění textu se podílel především prof. Jiří Hoetzel, politická jednání pak vedl především ministr vnitra Antonín Švehla.

Československo bylo možno klasifikovat jako *parlamentní republiku*.

Na rozdíl od rakouských ústav vycházela z konceptu *suverenity lidu*. Zaručovala široká *občanská práva a svobody*.

Zákonodárná moc byla svěřena Národnímu shromáždění, které se skládalo z *Poslanecké sněmovny a Senátu*. Právo volit do PS měly osoby starší 21 let, pasivní volební právo bylo stanoveno na 30 let. Do Senátu volily osoby starší 26 let, senátor musel být starší 45 let. Sněmovna byla 300 členná, senátorů byla 150. Do obou komor se volilo na základě poměrného volebního systému. Volební období sněmovny bylo šestileté, Senátu pak osmileté. V politické praxi však nebyly rozdílné délky období dodržovány a volilo se shodně. I to ukazovala na malý politický význam Senátu. Svolání, odročení a ukončení zasedání parlamentu náleželo prezidentovi. Členové NS disponovali volným mandátem a rozsáhlou imunitou, mohli interpelovat členy vlády. Poslanecká sněmovna mohla vládě vyjádřit nedůvěru prostou většinou přítomných poslanců.

Prezident byl volen na společné schůzi obou komor. Funkční období bylo stanoveno na 7 let, jedna osoba mohla být zvolena pouze dvakrát za sebou a následně se 7letou přestávkou. Výjimku představoval TGM, který mohl být volen bez omezení. Kandidát na prezidenta musel být starší 35 let. Prezident zastupoval stát navenek, byl vrchním velitelem branné moci, jmenoval členy vlády. Spolu s předsedou vlády či příslušným ministrem podepisoval zákony, mohl je vracet, nikoli však vetovat.

Vytváření vlády v období první republiky bylo vzhledem k stranickému systému složité. Docházelo k jejich častému střídání. V některých obdobích vládly vlády úřednické. I na ně ale měly vliv politické strany.

Politické strany v období 1. republiky.

Pro stranický systém ČSR byla typická *multipartita* – existence vysokého počtu stran. Ten nebyl redukován volebním systémem. Strany zrcadlily sociální, národnostní, konfesní a jiné zájmy obyvatelstva. Volební klauzule byla nízká a nevytvářela bariéru pro vstup do sněmovny. Žádné z politických stran se nepodařilo získat dominantní pozici. Pro politické strany byla rovněž charakteristická *personální strnulost*, čelní představitelé stran se příliš neobměňovali. Disciplínu ve stranách a v parlamentu zaručovaly *vázané kandidátky*. Vliv stran byl veliký a přesahoval do struktur *státní správy* či *hospodářství*. Počet členů byl vysoký, občané se s politickými stranami často silně identifikovali.

Mezi významné strany 1. republiky patřily:

Agrární strana: zastupovala stavovské zájmy celého venkova, působila celostátně, disponovala vynikající organizační strukturou, většina čs. předsedů vlád byla agrárníky. Dominantní osobou byl Antonín Švehla. Spolu s ním pak Prášek, Udržal, Malypetr či Hodža.

Čs. sociální demokracie: byla nejsilnější sociálně reformní stranou, její voliči se nerekruovali pouze z řad dělnictva. Během 20. let ji na čas oslabil vnitrostranický rozkol ústící v založení KSČ. Významné osobnosti: Bechyně, Tusar, Soukup.

Národně demokratická strana: navazovala na mladočeskou stranu, staročechy a státoprávní pokrokaře. Navzdory optimistickým očekáváním nepatřila mezi nejsilnější strany první republiky. Soustředila se na městské voliče. Postupem doby si osvojila radikálnější styl nacionální politiky. V jejich řadách figurovaly řadách čelné politické osobnosti – Alois Rašín, Karel Kramář, Ladislav Rašín.

Československá strana národně socialistická (v letech 1918-1926 čs. strana socialistická): akcentovala sociální témata, na rozdíl od sociálních demokratů však ve spojení s národnostní problematikou. Její popularita byla poměrně vysoká u středních vrstev. Významné osobnosti: Stříbrný, Klofáč.

Československá strana lidová: navazovala na křesťanské strany z období Rakouska. Poměrně úspěšně se vyrovnala se složitým postavením a renomé církve v novém státě. K nejvýznamnějším osobnostem patřil Šrámek, Stašek.

Komunistická strana Československa: vznikla v roce 1921, kdy levicové křídlo opustila sociální demokracii. Stala se členkou komunistické internacionály. Od počátku byly její kroky koordinovány Moskvou. Tato spojení zesílilo po bolševizaci strany v roce 1929, kdy vedení přebírá skupina kolem Gottwalda.. Osobnosti: Šmeral, Gottwald, Slánský.

Německé politické strany do velké míry kopírovaly české politické spektrum. Pouze komunistická strana byla v tomto smyslu nadnárodní. K nejvýznamnějším patřili *agrárníci* (F. Spina), sociální demokraté (W. Jaksch, L. Czech), *křesťansko sociální strana* (R. Mayr-Harting). Jejich stanovisko bylo ve směru ke státu konstruktivní a aktivistické. Nacionalistické strany se oproti tomu s existencí nového státu smířit nehodlaly. Patřily mezi ně *Německá nacionální strana*, *Německá nacionálně socialistická strana* dělnická a od hospodářské krize stále populárnější *Sudetoněmecká strana* (K. Henlein).

Vedle klasických politických stran existovala i neformální sdružení a mocenská uskupení.

Pětka byla tvořena zástupci pěti českých stran (*agrární, sociálně demokratické, národně demokratické, národně socialistické a lidové* – Švehla, Bechyně, Rašín, Stříbrný, Šrámek), které přebraly v 1. polovině 20. let odpovědnost za stát. Vzhledem ke složitým poměrům v parlamentu předjednávala pětka všechna důležitá rozhodnutí v úzkém kruhu a následné hlasování bylo pouze formalitou.

Oponentem moci politických stran se stala především *skupina Hradu* seskupená kolem osoby prezidenta Masaryka. Převzala hlavní roli v zahraniční politice (E. Beneš), snažila se však regulovat i politiku domácí.

Zasahovala do vnitřních poměrů v politických stranách, měla vliv na obsazování ministerstev. Těžila z vysokého kreditu TGM ve společnosti.

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: KLIMEK A., Boj o Hrad I, II, Praha 2017.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Co bylo revoluční Národní shromáždění?
2. Charakterizujte ústavu z roku 1920.
3. Jaké kompetence náležely prezidentovi čs. republiky?
4. Jaká byla struktura parlamentu za 1. republiky?
5. Vyjmenujte hlavní politické strany v době 1. republiky?
6. Vyjmenujte důležité osobnosti politických stran 1. republiky.
7. Co byla skupina Hradu?
8. Co byla Pětka?

Číslo a název modulu
13. První československá republika a národnostní problém
Cíl modulu

Student se seznámí se složitou národnostní strukturou 1. československé republiky. Student porozumí základním principům používání jazyka, jak je stanovil jazykový zákon. Student získá přehled o problematických aspektech česko-slovenského a česko-německého soužití.

Klíčová slova

Národnostní struktury, jazykový zákon, československý národ

Struktura modulu/téma a zdroje

Československá republika se po svém vzniku mohla opřít o mnohé z dědictví zaniklé monarchie (*právní řád, tradice konstitucionalismu, politická kultura, rozvoj občanské společnosti*). Do nového státu se však přenesly i skutečnosti, které vývoj nového státu komplikovaly. Šlo především o komplikovanou otázku soužití jednotlivých *národů*. Zvládnutí těchto problémů bylo jedním z předpokladů pro úspěšný vývoj první československé republiky.

Československo mělo statut národního státu, ale o národnostně homogenní stát v etnickém smyslu nešlo. Státní národ představoval *národ československý*, o kterém hovořila rovněž preambule ústavy z roku 1920. Fakticky československý národ neexistoval, šlo o spojení dvou „bratrských“ národů Čechů a Slováků. Tvůrci československého státu předpokládali, že dotvoření československého národa v politické rovině přinese blízká budoucnost. Ostatní národy československého státu patřily bez ohledu na svou početnost k *národnostním menšinám* (Němci, Poláci, Rusíni, Židé aj.). Česká politická elita se cítila k tomuto kroku oprávněna díky existenci národních států v sousedství ČSR.

Československý národ, jako pilíř nosné ideje státu, měl praktický politický význam, neboť umožnil Čechům a Slovákům tvořit *většinu* obyvatelstva státu. Čeští politici viděli v existenci československého národa základní premisu pro dotvoření samostatného státu. Pro Slováky znamenalo začlenění do společného státu zřejmě jedinou alternativu národního přežití a rozvoje. Česko-Slovenský vztah se v průběhu 1. republiky vyvíjel úměrně s *emancipací slovenské společnosti*. K logické autonomii Slovenska se unitární stát neodhodlal, především při vědomí nedokonalého státního aparátu na slovenském území a nedotvořené sociální skladbě slovenské společnosti, která vyvolávala obavy z maďarského separatismu. Slovenské požadavky formulovala nejsilněji (*Hlinkova*) *Slovenská ľudová strana*.

Zásadní pro vývoj nového státu bylo úspěšné zvládnutí *česko-německého soužití*. Německá společnost v českých zemích zažívala hluboké trauma z válečné porážky ve světové válce, která se pro Čechy stala naopak válkou vítěznou. Zároveň se Němci stali občany nové republiky, která o sobě prohlašovala, že je státem československého národa. Takováto situace kontrastovala s pozicí německého národa v habsburské monarchii. Z tohoto důvodu nový stát nejdříve jednoznačně odmítali. Napomáhal tomu i český nacionalismus, který (ať už byly důvody pochopitelné či nikoli) v mnoha směrech Němce přehlížel (schvalování ústavy, pozice ve státní správě). Po čase si však i většina německé společnosti začala cenit demokratičnosti nového státu a jeho (ve srovnání s okolními zeměmi) hospodářské stability. Od roku 1926 zasedali němečtí ministři v československých vládách, což byl významný krok pro zklidnění společného národnostního soužití.

Společně s ústavní listinou byl v únoru 1920 přijat i ústavní *jazykový zákon*. Stanovil, že oficiálním státním jazykem je jazyk československý. Faktickou existenci dvou jazyků řešil zákon ustanovením, podle kterého se v Čechách mělo úřadovat „po česku“ a na Slovensku „po slovensku“. Ostatní národy mohly používat svého jazyka ve vnějším úředním jazyku v případě, že tvořily více než 20% obyvatel daného okresu. Šlo tedy o obdobnou praxi, kterou zavedly již Stremayrova jazyková nařízení v roce 1880.

Dle sčítání obyvatel v roce 1921 žilo v Československu 13 miliónů obyvatel. Národnostní struktura byla následující (zaokrouhleno na tisíce):

Češi	6 787 000	51,0%
Slováci	1 977 000	14,5%
Němci	3 123 000	23,4%
Maďaři	745 000	5,6%
Rusíni	462 000	3,4%
Poláci	76 000	0,6%
Židé	181 000	1,3%

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: KÁRNÍK, Z.: Malé dějiny československé (1867 - 1939), Praha 2007

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jaké národnosti žily v 1. ČSR?
2. Vysvětlíte problematičnost termínu československý národ.
3. Jaké byly hlavní principy jazykového zákona z roku 1920?
4. Jaká byla nejsilnější politická síla na Slovensku?
5. Jaký byl vztah Čechů a Němců počátcích ČSR?
6. Od kdy se staly německé strany součástí československých vlád?
7. Tvořili Židé v 1. ČSR vlastní národnost?
8. Mohly národnostní menšiny v některých případech užívat menšinový jazyk jako úřední?

Číslo a název modulu
14. Vnitropolitický vývoj ČSR – 20. léta
Cíl modulu

Student se seznámí se základními problémy vývoje ČSR ve 20. letech. Poznává nejsilnější politické subjekty a nejdůležitější reformy epochy. Student se seznámí s výsledky parlamentních voleb.

Klíčová slova

Měnová odluka, sociální zákonodárství, pozemková reforma, nostrifikace, parlamentní volby, panská koalice

Struktura modulu/téma a zdroje

První vláda československé republiky byla koncipována jako všenárodní koalice českých a slovenských politiků. V jejím čele stanul národní demokrat Karel Kramář. V roce 1919 proběhly volby do obecních zastupitelstev. Vzhledem k tomu, že šlo o první indikátor politických nálad v zemi, odrazil se jejich výsledek i v nově zformované koalici sociálních demokratů, národních socialistů a agrárníků (*rudozelená koalice*), které předsedal Vlastimil Tusar (soc. dem). Tusarova vláda dovedla zemi k prvním parlamentním volbám v dubnu 1920, kterým předcházelo schválení ústavy.

Úkolem politických elit bylo rovněž řešit složitou hospodářskou a sociální situaci. Stav hospodářství byl v celé Evropě rozvrácen světovou válkou. České země představovaly významnou průmyslovou základnu habsburské monarchie, většina produkce však byla orientována na export. Záměry hospodářské politiky státu při přechodu na mírové hospodářství mohla komplikovat vlastnická struktura podniků, které často náležely zahraničním společnostem.

Palčivý problém představovala sociální otázka. Reálné mzdy se pohybovaly hluboko pod předválečnou úroveň, trh sužovaly problémy se zásobováním, Evropou procházela vlna španělské chřipky, která si vyžádala více obětí než samotná válka. Samozřejmostí byla vysoká nezaměstnanost spojená s návratem vojáků z fronty. I v českých zemích se obyvatelstvo radikalizovalo. Dělnictvo patřilo k nejlépe organizované společenské skupině. Někteří spatřovali řešení v nastolení levicové diktatury, odvahu jim dodávala vítězná bolševická revoluce v Rusku, ale i pokusy o nastolení komunistických diktatur v sousedním Německu či Maďarsku. Před československým státem stál složitý úkol zklidnění sociální situace při zachování parlamentně demokratického režimu, který se právě v tomto období teprve formoval. Zklidnění situace umožnilo přijetí sociálního zákonodárství, které stanovilo například podporu v nezaměstnanosti.

Pro stabilizaci hospodářství bylo zapotřebí vytvoření vlastního celního území a osamostatnění české měny. I po skončení války platily v Československu rakouské koruny, nad jejichž emisemi neměl stát kontrolu. Z tohoto důvodu byla v únoru 1919 provedena *měnová odluka*. Jejím hlavním protagonistou byl ministr financí Alois Rašín. Hranice Československa byly uzavřeny, aby se zamezilo přísunu bankovek ze zahraničí. Rakousko-uherské bankovky byly *kolkovány*, polovina jich však měla být stažena z trhu jako nucená státní půjčka úročená jedním procentem. Přestože se ve skutečnosti podařilo z oběhu stáhnout menší část bankovek, znamenala měnová odluka hlavní krok proti boji s vysokou inflací. Rašín se stal hlavním zastáncem politiky *deflace*. Zpevňování československé měny kontrastovalo s inflační vlnou v sousedním Německu. Přinášelo s sebou ale i sociální neklid. Sám Rašín se stal v roce 1923 obětí útoku anarchistického atentátníka.

Ve venkovském prostředí představoval hlavní téma nedostatek půdy. K úpravě vlastnických poměrů a tím i zklidnění sociální situace přistoupila vláda za cenu výrazných zásahů do soukromého vlastnictví. Třetina půdy byla ve vlastnictví velkostatku – několika desítek šlechtických rodin a církve. Toto vlastnictví se z části stalo předmětem přerozdělení půdy. *Pozemková reforma* posílila střední rolnický stav a omezila velké

pozemkové vlastnictví šlechty. Zákonem z roku 1919 byl umožněn *zábor pozemkového majetku nad 150 ha zemědělské půdy a 250 ha půdy ostatní*. Pozdější zákony stanovovaly právo původních majitelů na náhradu. Do konce první republiky neproběhla reforma kompletně. Hlavním aktérem reformy byl *Státní pozemkový úřad*, který organizoval přiděly půdy. Byl pod vlivem agrární strany a přispěl k posilování její politické moci. Kritici pozemkové reformy upozorňovali vedle neoprávněného zásahu do soukromého vlastnictví i na další možné nedostatky pozemkové reformy – oslabení konzervativního politického proudu ve společnosti, hrozbu nedostatečné péče o památky a významné objekty a nepřátelský podtón ve směru ke šlechtě ve stylu „odčinění Bílé hory“ (např. historik Josef Pekař).

Státním zájmem bylo, aby významné obchodní společnosti a průmyslové podniky byly v držení kapitálových skupin příznivě nakloněných novému státu (např. zbrojovky, železniční společnosti). Z tohoto důvodu stát přistoupil k *nostrifikaci* (zdomácnění) akcií podniků, bank a pojišťoven. Nešlo o vyvlastňování, nýbrž o *kapitálové operace*, ve kterých si český (a spřátelený - nejčastěji francouzský) kapitál zajišťoval převahu. Odkup probíhal na zahraničních kapitálových trzích také díky posilující koruně. Akci organizovala nostrifikační komise vlády, která připravila soupis cca 300 podniků, jichž se měla akce dotknout. Společnosti musely přenést své sídlo na území ČSR a ve správní radě podniků měli tvořit většinu českoslovenští státní příslušníci. Do operací vstupovaly banky, které posílily svou hospodářskou pozici (Živnostenská banka, Legiobanka). Zatímco na počátku operací byl poměr českého (a spřáteleného) a německého (a spřáteleného) kapitálu 3:7, po skončení nostrifikační akce se poměr obrátil na 6:4.

V roce 1924 byla překonána předválečná úroveň průmyslové výroby a zbytek dvacátých let byl ve znamení konjunktury. Těžily z ní všechny vrstvy obyvatelstva. Projevovala se nejen v průmyslové výrobě, ale např. i v rozvoji zábavního průmyslu (kinematografie). Šlo o zlatá léta první republiky.

V parlamentních volbách roku 1920 zvítězila čs. sociální demokracie, obdržela přes 25% hlasů. Dominanci levice umocnily vysoké zisky německé sociální demokracie (11%). Výsledky voleb byly naopak zklamáním pro národní demokraty, kteří získali pouze 6,3% hlasů. Po volbách byla opět sestavena rudo-zelená koalice v čele s Tusarem. Koaliční pevnost však ohrožoval spor v sociální demokracii, kde se definitivně vydělovalo levicové křídlo žádající socialistickou revoluci. Tusar podal v září 1920 demisi a vlády se poprvé ujal úřednický kabinet Jana Černého. Pro organizaci opory vlády v parlamentě vznikla tzv. pětka (viz předchozí kapitoly). Rozkol v sociální demokracii vyvrcholil roku 1921 založením Komunistické strany Československa.

V první polovině dvacátých let tvořily vládní koalice české státoporné politické strany agrární, sociálně demokratická, lidová, československá strana socialistická a národně demokratická). *Celonárodní koalice* vylučovala zformování státoporné opozice a střídání pravo–levých stran.

Po druhých parlamentních volbách z roku 1925 se neshody mezi koaličními stranami prohloubily natolik, že stát řídil načas opět úřednický kabinet. Mezitím se zformovala koalice pravicových stran, do které vstoupila i německá agrární a křesťansko demokratická strana a spolu s nimi i Hlinkova lidová strana. Koalice občanských stran (protivníky nazývána *panská koalice*) působila od roku 1926.

Problém vybudování jednotné veřejné správy nesourodého území řešil *organizační zákon* z roku 1927, který zaváděl zemská zřízení. Území státu bylo rozděleno na čtyři země – Českou, Moravsko-slezskou, Slovenskou a Podkarpatskou. Nižší jednotkou byly politické okresy.

Výsledky voleb do PS v roce 1920 a 1925

Politická strana	volby Poslanecká sněmovna 1920		
	absol.	v %	mandáty
Československá sociálně-demokratická strana dělnická	1 590 520	25,7%	74
Československá strana lidová	699 728	7,5%	33
Československá národně-socialistická strana	500 821	8,1%	24

Československá národní demokracie	387 552	6,3%	19
Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu	603 618	13,6%	40
Československá živnostensko-obchodnická strana	122 813	2,0%	6
Slovenská národní strana	242 045	3,9%	12
Socialistická strana čs. lidu pracujících	55 856	0,9%	3
Německá social. dem. děl. str.	689 589	11,1%	31
Německá svobodomyšlná demokratická strana	31 062	0,5%	2
Německá nacionálně social. str. dělnická			5
Německý svaz zemědělců	244 531	3,9%	13
Německá křesťansko-sociální lidová strana	156 751	2,5%	9
Německá nacionální strana	328 000	5,3%	12
Německá volební pospolitost	325 604	5,3%	0
Spojené strany německé (krom soc.dem.)	129 013	2,1%	0
Maďarská rolnická strana	24 573	0,4%	1
Maďarsko-německá soc.dem.	108 546	1,8%	4
Maďarská křesť.soc.	139 355	2,2%	5
Ostatní strany	145 689	2,3%	0
Celkem	6 197 666	100%	281

Politická strana	Volby Poslanecká sněmovna 1925		
	absol.	v %	Mandáty
Československá sociálně-demokratická dělnická strana	631 403	8,9%	29
Československá lidová strana	691 095	9,7%	31
Československá strana národně-socialistická	609 153	8,6%	28
Československá národní demokracie	284 601	4,0%	14
Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu	970 940	13,7%	46
Československá živnostensko-obchodnická strana	286 058	4,0%	13
Komunistická strana Československa	934 223	13,2%	41

Hlinkova slovenská ľudová strana	489 111	6,9%	23
Slovenská národní strana	35 435	0,5%	0
Bund der Landwirte	571 765	8,0%	24
Deutsche Nationalpartei	240 918	3,4%	10
Deutsche national-sozialistische AP	168 354	2,4%	7
Deutsche christ.-soz. Volkspartei	314 438	4,4%	13
Deutsche soz.dem.Arbeitspartei	411 365	5,8%	17
Országos Keresztényszocialista	98 337	1,4%	4
Ostatní strany	323 107	4,6%	0
Celkem	7 060 303	100%	300

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: KÁRNÍK, Z.: Malé dějiny československé (1867 - 1939), Praha 2007

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jaké strany tvořily rudozelenou koalici?
2. Kdo byl hlavním protagonistou měnové odluky?
3. Vysvětlete pojem nostrifikace?
4. Co bylo cílem pozemkové reformy?
5. Kdy a jak vznikla KSČ?
6. Jaké strany tvořily tzv. panskou koalici?
7. Jaké byly nejsilnější strany ve volbách 1925.
8. Co byl organizační zákon t roku 1927?

Číslo a název modulu
15. Zahraniční politika ČSR ve dvacátých letech
Cíl modulu

Student se seznámí se situací Československa v rámci mezinárodněpolitických souvislostí. Student se seznámí se základními charakteristikami vztahu ČSR a okolních států včetně smluvních závazků.

Klíčová slova

Versailleský systém, Malá dohoda, Rýnský garanční pakt, Briand-Kellogův pakt

Struktura modulu/téma a zdroje

Otázka diplomatického ukotvení a celkové mezinárodní politické situace Evropě po první světové válce byla pro Československo zásadní. Nový stát byl závislý na zachování *versailleského systému* a na pokračování kooperace Velké Británie a Francie v mírové Evropě. Hlavními protagonisty zahraniční politiky se stal prezident Masaryk spolu s dlouholetým ministrem zahraničí E. Benešem. Právě v jejich očích splýval problém zachování míru v Evropě s otázkou uchování demokracie a systému kolektivní bezpečnosti. Beneš se stal aktivní postavou nově založené Společnosti národů.

Spolupráce s *Francií* představovala hlavní opěrný bod Benešovy zahraniční politiky. Oběma zemím byl společný ostražitý postoj vůči Německu. ČSR uzavřela s Francií spojeneckou smlouvu v roce 1924. Aspiracím francouzské diplomacie však neodpovídala její skutečná pozice v mezinárodně politickém postavení.

Při vědomí komplikované situace ve střední Evropě se Československo pokoušelo o aktivní diplomacii se spřátelenými zeměmi, které se cítily ohroženy možným návratem Habsburků na trůn. Požadavek revize trianonské smlouvy ze strany Maďarska sblížil ČSR s Královstvím Srbů, Chorvatů a Slovinců (pozdější Jugoslávií) a Rumunskem. V srpnu 1920 uzavřelo ČSR spojeneckou smlouvu s Královstvím SHS a dubnu 1921 poté smlouvu s Rumunskem (V červnu 1921 byla uzavřena vzájemná jugoslávsko – rumunská smlouva). Spojenecký svazek byl vzhledem k vazbám na západní velmoci nazýván *Malou Dohodou*. V průběhu dvacátých let a především v následujícím desetiletí se však spojenectví rozvolňovalo, když zprvu tmelící hrozby obnoveného nástupu ustupovaly do pozadí. Hospodářská struktura členů Malé dohody nenabízela možnost obchodní spolupráce a jinými cestami se ubíral i vnitropolitický vývoj v členských státech, kde s výjimkou ČSR posilovaly autoritativní tendence.

Vztahy s bezprostředními sousedy ovlivňoval především vnitropolitický vývoj těchto států a jejich často kritický postoj k versailleskému uspořádání.

Ve vztahu k *Rakousku* bylo po podepsání saint-germainské dohody dosaženo jistého zklidnění, spolehlivými spojenci se však země nestaly.

Maďarsko dokonce považovala československá diplomacie (a to až do 30. let!) za hlavního protivníka vzhledem k volání po revizi versailleského systému a vládě autoritativního režimu admirála Horthyho.

Vztahy s *Polskem* zkomplikoval ihned po válce spor o Těšínsko a ani v pozdějších letech se státy partnery nestaly. Místo spolupráce převažovala spíše rivalita. Československá diplomacie hleděla s nedůvěrou na vývoj v Polsku po převratu maršála Pilsudského.

Se SSSR uzavřela ČSR v roce 1922 smlouvu upravující především hospodářské vztahy. Totalitní režim budovaný ruskými bolševiky nemohl demokratickému Československu konvenovat. Alternativní politické síly podpořila československá demokracie tím, že poskytla azyl ruské a ukrajinské emigraci, pro kterou bylo nepřijatelné či nemožné zůstat nadále v SSSR.

Nejdůležitějším sousedem bylo pro ČSR Německo. Nejen díky obchodní politice, ale rovněž při vědomí početné německé menšiny na území Československa, která vývoj Německu sledovala. Československo uzavřelo s Německem arbitrážní smlouvu v roce 1925. Podle ní by případné spory mezi oběma zeměmi řešil rozhodčí výrok třetí strany. Toto zajištění nebylo pro československou diplomacii dostatečné.

Obavy československé diplomacie vzrostly (ačkoli navenek ujišťoval Beneš domácí společnost o spokojenosti) po roce 1925, kdy byl v Locarnu uzavřen *rýnský garanční pakt*, který zaručoval neměnnost pouze západních hranic Německa stanovených versailleskou smlouvou. Slabou útěchou bylo podepsání *Briand-Kellogova paktu* v roce 1928. Ten sice zcela vylučoval válku jako „nástroj národní politiky“, problémem však byla jeho pouhá proklamativnost.

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: KLIMEK A., KUBŮ E.: Československá zahraniční politika 1918 - 1938. Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů, Praha 1995

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jaké důležité mezinárodní smlouvy zajišťovaly hranice ČSR?
2. Kdo byl nejdéle sloužícím ministrem zahraničí v době 1. republiky?
3. O jaké spojence se opírala ČSR?
4. Co byla Malá dohoda?
5. Jaký byl vztah čs. diplomacie k Maďarsku?
6. Jaké byly problematické body ve vztahu ČSR a Polska?
7. Jaké byly závěry konference v Locarnu?
8. Měla ČSR uzavřenou smlouvu se SSSR?

Číslo a název modulu
16. Velká hospodářská krize a její sociální a politické důsledky
Cíl modulu

Student se seznámí s průběhem hospodářské krize v Československu a bude umět definovat její politické a sociální důsledky. Student se seznámí s politickými extrémisty na levici a pravici a porozumí růstu popularity Sudetoněmecké strany.

Klíčová slova

Velká hospodářská krize, regulace hospodářství, Sudetoněmecká strana, Národní sjednocení, komunistická strana

Struktura modulu/téma a zdroje

Hospodářská krize zasáhla ve srovnání s vyspělými světovými ekonomikami Československo s ročním zpožděním – *na konci roku 1930*. Zásadnější než opožděný příchod hospodářské krize byla skutečnost, že se, na rozdíl od mnoha jiných států, hospodářství až do konce prvorepublikové éry na svou výkonnost z předkrizového období již nevrátilo. Ještě v roce 1937 dosáhla průmyslová výroba pouhých 97% stavu z roku 1929. Krize zasáhla jednotlivé sektory hospodářství rozdílně. Lépe se z ní zotavoval *těžký průmysl*. Lehký průmysl byl závislý na *exportu*, a proto byl zasažen zvláště citelně. Moderních ekonomických odvětví se krize zásadním způsobem nedotkla a často jim naopak připravila pole pro jejich nástup (chemický či polygrafický průmysl, elektroenergetika, automobilový průmysl).

Tíživě zasáhla krize *zemědělství*. Zvláště malovýroba se obtížně vyrovnávala s poklesem cen zemědělské produkce.

Obětí hospodářské krize se stala i vláda, v jejímž čele stál agrárník František Udržal. Na jeho místo nastoupila koncentrační vláda českých a německých politických stran s premiérem Janem Malypetrem (chyběla v ní ale německá křesťansko-sociální strana a HSĽS). Začala prosazovat politiku *razantnějších zásahů státu do ekonomiky a vstřícných sociálních opatření*. Zdvojnásobila *odborový příspěvek* v nezaměstnanosti, podporovala *veřejné prospěšné práce*, zavedla *poukázky na potraviny*. Zemědělství měla pomoci zvýšení *agrárních cel* (požadavek agrární strany) a nařízení *obilního monopolu*, pomocí čehož československá obilní společnost určovala výkupní ceny obilí pro zemědělce. Exportu měla napomoci devalvace koruny. (Protestovala proti ní národní demokracie a koalice se neúčastnila).

Hospodářská krize se díky svým důsledkům rozrůstala v krizi *politickou a sociální*. V nejkritičtějších letech 1933 uváděly statistiky téměř *milion nezaměstnaných*. Geograficky však krize zasáhla území českých zemí nestejně. Díky hlubším propadům exportního průmyslu (sklo), cestovního ruchu (lázeňství) se razantněji projevila *v příhraničních oblastech* a dotkla se nepoměrně více německého obyvatelstva českých zemí, což mělo své politické důsledky (viz níže). V souvislosti s nebezpečím vzestupu politického extremismu byla přijata i zpřísnující opatření *zákona na ochranu republiky* (možnost zákazu politických stran, potvrzení zvoleného starosty nadřízeným úřadem). *Zmocňovací zákon* z června 1933 umožňoval vládě vydávat nařízení s pravomocí zákona a zrychlit přijímání potřebných opatření. Takto bylo vydáno přes 300 nařízení, většinou se týkala

zemědělství. Tyto zásahy byly vážným narušením principů parlamentní demokracie a znamenaly posílení *regulatorních prvků a zákazů*. Ve srovnání s okolními zeměmi se však následkem krize ČSR od demokratického zřízení neodklonila.

Krise pozměnila podobu obou krajů stranického politického spektra. *Národní demokracie* se přestala účastnit na vládní koalici. Nesouhlasila s politikou razantních státních zásahů do ekonomiky a *devalvací koruny*. Ostře vystupovala proti normalizaci vztahů Československa a Sovětského svazu, neboť *antibolševismus* byl jedním z pilířů politického programu strany. Dojem o příliš vstřícném postoji české politiky k českým Němcům prohluboval nacionalismus národních demokratů. Hrozba marginalizace politického vlivu nasměrovala stranu k jednání o spolupráci s ostatními pravicovými stranami, z nichž některé vzhlížely k autoritativnímu typu vlády. Ústřední mezi nimi byla *Národní liga Jiřího Stříbrného*. Do parlamentních voleb v roce 1935 kandidoval blok jako *Národní sjednocení*. Pokus o sjednocení nacionální pravice však nebyl úspěšný. V českých zemích získalo uskupení pouze 6,5% hlasů.

Popularita fašismu v českých zemích nestoupla ani následkem hospodářské krize. Česká společnost v něm viděla především ideologii ideologických protivníků československé republiky. *Národní obec fašistická* vedená Radolou Gajdou zůstávala v bezvýznamnosti.

Pro budoucí situaci Československa byl zásadní vývoj levého extremismu. Od roku 1929 ovládala *komunistickou stranu* skupina radikálů vedená Klementem Gottwaldem, která prováděla politiku své moskevské sestry. Jejím cílem bylo násilné svržení kapitalistické společnosti. Československo pro ni bylo diktaturou buržoazie, která byla pouze halena v plášti pseudoparlamentární republiky. Největšími soupeři byly pro KSČ další strany politické levice, především sociální demokraté a národní socialisté, které označovala KSČ za „*sociálfašisty*“. Nárůstu popularity tato taktika nepomohla. KSČ již nikdy v prvorepublikovém období nezopakovala svůj výsledek z roku 1925 (13%) a počet členů klesal. Přes volební výsledky kolem 10% se strana ocitla v politické izolaci. Z té ji vyvedla až změna taktiky iniciovaná komunistickou internacionálou.

V polovině třicátých let změnila KSČ svou rétoriku a postavila se do fronty za ochranu republiky proti sílícímu nacistickému nebezpečí. Stát, který chtěli ještě nedávno komunisté bourat, se nyní rozhodli spolu s ostatními stranami hájit. Projevem vstřícného postoje byla podpora *prezidentské kandidatury E. Beneše* (prosinec 1935). Šlo pouze o odsunutí hesel o diktatuře proletariátu do pozadí. Vlastním programem pro KSČ nadále zůstávala bolševizace státu.

Německá společnost českých zemí byla krizí zasažena nejcitelněji. Vinu přitom kladla na centrální (českou) vládu, která měla záměrně otálet s pomocí pohraničním oblastem. Pod tlakem kritiky se octly rovněž etablované německé strany, které se účastnily na vládní koalici, a přitom se nezdálo, že by dostatečně zastupovaly zájmy českých Němců. Za daných okolností začaly být přitažlivé radikální strany *DNSAP a DNP*. Na základě zákona o ochranu republiky byly rozpuštěny, problém vzestupu německého nacionalismu tím však vyřešen nebyl. Za sjednotitelku německé společnosti (bez rozdílů stavů a tříd) se začala prohlašovat *sudetoněmecká vlastenecká fronta* (Sudetendeutsche Heimatsfront) založená v říjnu 1933. Její popularita stoupala pod vlivem úspěchu nacionálního socialismu v Německu a úspěšné propagandy (rozhlas). (V lednu 1933 byl Hitler jmenován německým kancléřem.) Včele hnutí stanul Konrad Henlein, který nebyl diskreditován členstvím v DNP či DNSAP. Oficiálně se hnutí prohlašovalo za loajální vůči československé republice, vzorem mu však bylo nacistické Německo. Před parlamentními volbami v roce 1935 se fronta přeměnila v *Sudetoněmeckou stranu* (Sudetendeutsche Partei –

SdP). Dokázala získat většinu volebních hlasů německé společnosti a zvítězila i v celostátním měřítku s počtem 15,2 hlasů.

Výsledky voleb do poslanecké sněmovny 19. května 1935 (hlavní politické strany)

	%
SdP	15,18
RSVML	14,29
ČSSD	12,57
KSČ	10,32
ČSNS	9,18
ČSL	7,48
AB	6,85
NSj	5,55
DSAP	3,64

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: KÁRNÍK, Z.: Malé dějiny československé (1867 - 1939), Praha 2007

Kontrolní otázky a úkoly

1. Kdy se projevila hospodářská krize v Československu?
2. Jaké byla reakce vlády v hospodářské politice státu?
3. Jak rozdílně zasáhla krize regiony ČSR?
4. Jak se změnila situace KSČ ve třicátých letech?
5. Co byly zmocňovací zákony?
6. Charakterizujte stranu SdP.
7. Jaká strana získala nejvíce hlasů v parlamentních volbách v roce 1935.
8. Jak probíhala prezidentská volba v roce 1935?

Číslo a název modulu
17. Ohrožené Československo v Evropě třicátých let
Cíl modulu

Student se seznámí s tlakem Německa na Československo po nástupu A. Hitlera k moci. Student se seznámí s požadavky a rolí SdP vůči čs. vládě. Student porozumí pokusům o politiku novoaktivismu. Student se seznámí s okolnostmi mnichovské konference.

Klíčová slova

Revize versailleského systému, spojenecké smlouvy ČSR, prosincový blok, appeasement, mnichovská konference, SdP

Struktura modulu/téma a zdroje

Evropa zmítaná následky hospodářské krize začala měnit i svou politickou tvář. Pro Československo bylo zásadní, jakým směrem bude směřovat vnitropolitický vývoj v sousedních zemích. V lednu 1933 byl v Německu jmenován kancléřem Adolf Hitler, který postavil svou zahraniční politiku na požadavcích *revize versailleského systému*. Na podzim 1933 *vystoupilo Německo ze Společnosti národů*, čímž dal Hitler najevo nevěli ke spolupráci s mezinárodním společenstvím. Porušení mezinárodních smluv představovalo *obnovení všeobecné branné povinnosti (1935) a remilitarizace Porýní (1936)*.

Československo bylo na zachování versailleského systému existenčně závislé. Otázka vztahů s Německem se stala pro ČSR dominantní. Ovlivňovala i vnitropolitický život vzhledem k *třímilionové německé menšině*.

16. května 1935 uzavřela Československá republika *spojeneckou smlouvu se SSSR*, která navazovala na podepsání francouzsko – sovětské smlouvy z 2. května 1935. Sovětská pomoc ČSR dle ní byla *vázána na pomoc Francie*. Československá diplomacie se tak snažila pojit své mezinárodní postavení, zároveň však vyvstávaly otazníky nad možným posilováním vlivu Sovětského svazu ve střední Evropě.

Československo se rovněž soustředilo na posilnění intenzity spolupráce v rámci Malé dohody. 16. února 1933 byl podepsán *organizační pakt Malé dohody*, který měl sladit zahraniční politiky členských států, koordinovat otázky výzbroje a hospodářské politiky. Hospodářská struktura členských zemí však hlubší spolupráci nenapomáhala. Československo nepředstavovalo odbytíště pro agrární Rumunsko a Jugoslávii, zvláště poté, co agrární strana prosadila *obilní cla*. V Rumunsku a Jugoslávii se naopak hospodářsky výrazně prosazovalo *Německo*, které nabízelo výměnou za zemědělské produkty průmyslové zboží.

Vývoj v ostatních sousedních zemích československou situaci neulehčoval. Polský autoritativní režim uzavřel s nacistickým Německem smlouvu o neútočení, v Rakousku se prosadil autoritativní režim stejně jako v Maďarsku. Československo zůstávalo ostrůvkem demokracie ve střední Evropě. Politickým exulantům nabízelo azyl (především šlo o protivníky Hitlerova režimu - např. Thomas Mann). V roce 1934 se v pražském Mánesu konala výstava antinacistických karikatur.

Řešení obtížné situace připadlo obměněné politické elitě. V listopadu 1935 stanul v čele vlády poprvé Slovák – agrárník Milan Hodža. Na sklonku roku 1935 byla definitivně vyřešena otázka

prezidentského nástupnictví po vážně nemocném Masarykovi. Pravicové strany se zdráhaly podpořit Edvarda Beneše při vědomí posilování socialistických nálad. Zároveň měly zájem na oslabení Hradu ve vnitřní politice. Jednotná nebyla agrární strana. Demokratické strany se stejně jako Beneš obávaly vytváření pravicových či levicových bloků při vědomí složité mezinárodní situace. Na podporu kandidáta pravicových stran Bohumila Němce měl být vytvořen tzv. *prosincový blok*, který však fakticky ani nevznikl. Beneš byl při prezidentské volbě 18. prosince jediným kandidátem vládní koalice. Ve volbě ho podpořila i slovenská lidová strana a KSČ. Ani masivní finální podpora Benešovi však nemohla překrýt, že atmosféra sporu o prezidentské nástupnictví poznamenala vztahy mezi českými politiky na dlouhou dobu.

V ohnisku zájmu Benešovy politiky po nástupu do prezidentského úřadu zůstávalo zajištění mezinárodního postavení ČSR. V roce 1936 vedl *tajná jednání s neoficiálními představiteli Německa* o možnosti uzavřít pakt o neútočení. Nevedla k závěrům, záměrem Hitlera byla likvidace Československa (prozatím oficiálně neartikulovaným). Plán útok na ČSR dostal pojmenování „*případ zelený*“ (Fall Grün).

Představitelé vlády zamýšleli posílit popularitu německých demokratických stran v jejich souboji s SdP. Cestou k tomu měla být podpora *novoaktivismu*. Obsazení pozic ve státní správě mělo posílit německé pozice podle národnostního klíče. Pohraničním oblastem se mělo dostat výrazné hospodářské a sociální pomoci. Impulsy však přicházely pomalu a popularita SdP rostla stejně jako přitažlivost Hitlerových receptů na krizi a na vyřešení postavení německých menšin mimo území Německa. V listopadu 1937 odeslal Henlein Hitlerovi tajný dopis, ve kterém žádal německou anexi českých zemí. V únoru 1938 vyslovil v rozhlasovém projevu Hitler nárok na oficiální říšskou ochranu Němců žijících v ČSR a Rakousku.

SdP požadovala vytvoření *autonomních územních celků* v pohraničí. Požadavky samosprávy německých území rozvedla Henleinova SdP v *karlovarském programu* v dubnu 1938, ve kterém požadovala rovněž plnou svobodu „*německého světového názoru*“. ČSR by tak akceptovala vznik autonomní oblasti s nacistickou ideologií uvnitř demokratického státu.

Připojení Rakouska k Německu (březen 1938) zvýšilo prestiž Třetí říše mezi Němci. Do SdP vplynuly i německé demokratické strany – agrární, křesťansko-sociální, které odešly z vlády stejně jako německá sociální demokracie, která zůstala mimo struktury SdP.

Hitlerovým záměrem bylo otázku sudetských Němců přenést na pole mezinárodní politiky. Postup koordinoval s Henleinem, který měl klást československé vládě nesplnitelné požadavky. Selhala jednání o *národnostním statutu*.

Klíčový byl postoj Francie a Velké Británie jako *garantů* neměnnosti versailleského systému. Na vytvoření celoevropské protihitlerovské koalice spoléhal i prezident Beneš. Francie ani Británie však nechtěly rozpoutat dvacet let po skončení světové války další konflikt, obávala se ho i veřejnost těchto zemí. Zvítězila politika *appeasementu* – usmírování. Na Československo bylo naléháno, aby učinilo zásadní revizi své národnostní politiky.

Beneš nabídl SdP splnění autonomních požadavků, což Henleinova strana odmítla a odstoupila z jednání s československou vládou. Vyhroutil se situace v pohraničí. V Německu byly u hranic zakládány s pomocí německé armády dobrovolnické sbory (*Sudetendeutsche Freikorps*). SdP byla zakázána a její vůdci uprchli do Říše.

Odhodlání české společnosti bránit stát dokazovaly v průběhu roku masivní akce jako např. *sokolský slet*, *květnová mobilizace* či *hnutí Věrní zůstaneme*. Slibem věrnosti republice avizovaly

sounáležitost s ČSR i tradiční *šlechtické rody* (osobně např. Karel VI. Schwarzenberg, František a Zdeněk Kinští). Eskalaci mezinárodního napětí měla vyřešit přímá jednání britského premiéra Chamberlaina s Hitlerem na *Berghofu*, po němž 19. září britsko-francouzská nota žádala po ČSR odstoupení území s více než 50% německých obyvatel. Hodžova vláda po nátlaku Francie a Británie notu přijala a podala demisi. Včele nového kabinetu zasedl generál Jan Syrový. 22. – 23. září vystupňoval Hitler své požadavky v *Godesbergu*, zahrnul mezi ně i požadavky Polska a Maďarska. V reakci na to již nemínala francouzská a britská vláda odrazovat od mobilizace československé armády.

Do defensivy zatlačený Hitler přistoupil na uspořádání konference čtyř velmocí - Velké Británie, Francie, Německa a Itálie v *Mnichově* (Chamberlain, Daladier, Hitler, Mussolini). Československo na ni zastoupeno nebylo. 29. září byla podepsána dohoda o odstoupení pohraničí českých zemí Německu, dodatky nařizovaly rovněž odstoupení území Maďarsku a Polsku. Prezident a vláda mnichovskou dohodu přijali, v parlamentu projednávána nebyla. Bez podpory Francie se zdála obrana nemožnou. Reálná nebyla ani možnost pomoci ze strany SSSR, své závazky vůči ČSSR vypověděly země Malé Dohody během roku 1938. V rozhodnutí Beneše hrála roli i obava, aby Československo nebylo označeno za iniciátora válečného konfliktu.

Slovenská otázka na sklonku 1. republiky:

Hlavní politickou silou na Slovensku zůstávala i po volbách v roce 1935 *Hlinkova Slovenská ľudová strana (HSĽS)*. Po sjezdu v roce 1936 se změnila v totalitní stranu (heslo: jeden vůdce, jeden národ, jedna země). Ze špatného stavu slovenského hospodářství obviňovala centrální vládu. V červnu 1938 předložila HSĽS návrh *zákona o autonomii*. Slovenské požadavky byly vnímány v české společnosti negativně, především jako další útok na jednotu státu v době ohrožení. Na rozdíl od ostatních stran požadující autonomii byl však požadavek HSĽS konečný, nešlo ji o útok na vlastní existenci Československa.

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: KÁRNÍK, Z.: Malé dějiny československé (1867 - 1939), Praha 2007

Kontrolní otázky a úkoly

1. Charakterizujte vývoj v Německu po roce 1933.
2. Jaké smluvní vztahy měla po roce 1935 ČSR s Francií a SSSR?
3. Co byl organizační pakt Malé dohody?
4. Co byl prosincový blok?
5. Co byla politika novoaktivismu?
6. Charakterizujte politiku appeasementu.
7. Jaké byly požadavky SdP vůči čs. vládě?
8. Kdo se účastnil mnichovské konference?

Číslo a název modulu
18. Druhá republika
Cíl modulu

Student se seznámí s proměnou rozlohy Československa po září 1938. Zároveň pochopí proměnu stranického, ústavního a ideového prostředí v 2. republice. Student se seznámí s důležitými protagonisty politického života 2. republiky.

Klíčová slova

Strana národní jednoty, Národní strana práce, autonomie Slovenska, zmocňovací zákony

Struktura modulu/téma a zdroje

Podpis mnichovské dohody znamenal významné ztráty pro československý stát. Zároveň vyvolal i razantní proměny politické scény.

Území českých zemí se zmenšilo o 37%. Zábor byl rozdělen do 5 pásem na základě národnostní mapy. Poslední páté pásmo bylo stanoveno na základě sčítání lidu z roku 1910, neodpovídalo tedy aktuální národnostní situaci. Zvláště významná byla skutečnost, že stát přišel o *průmyslové oblasti* v pohraničí, stejně jako oblasti s *nalezišti surovin*. Zabráno bylo více než 40% průmyslových podniků. Díky hlubokým zásahům byly narušeny důležité *dopravní tahy*, čímž byla omezena možnost přesunu zboží či vojska v případě potřeby obrany státu. *Počet obyvatel* českých zemí činil nově 7 mil., což představovalo 65% původního stavu.

Uprchlíci z odstoupených oblastí zvyšovali *nezaměstnanost*.

Mnichovské události způsobily změny politického a kulturního klimatu. Pod palbou kritiky se ocitl celý demokratický systém první republiky. Za příčinu státní katastrofy byla označována národní nejednota a přejímání západoevropských liberálních zásad. Demokracie se zdála být slabou ve srovnání s úspěchy sklízejícími totalitními režimy. Kritizována byla zahraničněpolitická orientace státu.

Spektrum politických stran mělo být zjednodušeno, neboť jejich četnost se v prvorepublikovém období neosvědčila. Pravicová uskupení se soustředila ve vládní *Straně národní jednoty* (v čele stanul bývalý předseda agrárníků Beran), opoziční levice se sdružila v *Národní straně práce*. Edvard Beneš odstoupil z funkce prezidenta republiky a na jeho místo byl Národním shromážděním zvolen Emil Hácha. Odstoupila rovněž Syrového vláda, která byla vystřídána polouřednickým kabinetem s premiérem Rudolfem Beranem. Stát se měnil v *autoritativní*. K totalitarizaci politického systému však nedošlo. Národní shromáždění schválilo 15. prosince 1938 *zmocňovací zákony*, které na dobu dvou let umožnily vládě vydávat nařízení s mocí zákona a prezidenta zmocnily vydávat dekrety s mocí ústavy. Parlament tak byl vyřazen z politického života.

Mnichovská tragédie se zdála být příležitostí pro přehodnocení zahraniční orientace státu a *duševní obrodu národa* spojenou s kritikou doposud akcentovaných ideologií. Formulovaly je některé konzervativní kruhy, které získaly, na rozdíl od prvorepublikového období, silnější vliv. Národní myšlenka se měla oprostít od cizích (západoevropských) vzorů. Kultura měla vycházet

z národních pramenů. Při reformulování české státnosti byla za vzor brána *historická sounáležitost se svatou říší římskou*. Akcent byl kladen na *svatováclavskou tradici* - knížecí mírumilovnost v kombinaci se spojenectvím s mocným sousedem přinášela plody. Katolická církev měla být garantem zachování mravního řádu.

Ve společnosti vyplouval na povrch *antisemitismus*. Z pražské německé univerzity museli odejít pedagogové židovského původu. Zesilovala tisková cenzura. Život společnosti se měl podřídit „vyššímu státnímu principu“.

Kompletně se obměnil politický systém na Slovensku, které se měnilo v *totalitní zemi*. HSLS vydala 6. října Manifest slovenského národa, který vyhlásil *autonomii Slovenska*. Následující den byla vytvořena slovenská vláda v čele s Jozefem Tisem. Ostatní politické strany byly HSLS podřízené. Ve volbách do slovenského sněmu byla předložena již pouze jediná kandidátka. Povolena byla činnost německé nacistické strany. Pravomoci a úkoly československé armády na Slovensku přebíraly Hlinkovy gardy (pojmenované po zesnulém A. Hlinkovi). Území Slovenska se zmenšilo o oblasti odstoupené Maďarsku vídeňskou arbitráží (2. listopadu 1938).

Vedle slovenské autonomie byla vyhlášena i autonomie Podkarpatské Rusi. Sněmovna schválil *zákony o autonomii Slovenska a Podkarpatské Rusi* 19. listopadu 1938. Spolu s tím byl zaveden nový název státu *Česko – Slovensko*.

Slovenská otázka se nacistickému Německu stala nástrojem k definitivnímu zničení československého státu. Slovenská reprezentace stála pod tlakem Hitlerových vyjednávačů, kteří požadovali vyhlášení slovenské samostatnosti. Zatímco se české země měly v budoucnosti stát součástí jádra třetí říše, Slovensku byla přisouzena role satelitu.

9. března 1939 vyhlásila Baranova vláda na Slovensku *výjimečný stav* a odvolala slovenskou vládu J. Tisa. Novým předsedou slovenské vlády se stal Karol Sidor. V době, kdy se již Hitler chystal na definitivní okupaci českých zemí, pozval do Berlína Tisa, kterému doporučil vyhlášení slovenské samostatnosti. Německo by garantovalo samostatnost slovenského státu. V opačném případě by nebránilo okupaci Slovenska ze strany Maďarska. 14. března odhlasoval slovenský sněm *vznik Slovenského státu*. Maďarská vojska zároveň vstoupila na Podkarpatskou Rus.

V noci ze 14. na 15. března oznámil Hitler prezidentu Háchovi v Berlíně své rozhodnutí o *okupaci českých zemí*. Pod nátlakem a hrozbou ničivých útoků podepsal Hácha prohlášení o „dobrovolném vložení osudu Česko-Slovenska do německých rukou“.

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: GEBHART J., KUKLÍK J.: Druhá republika 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě. Praha 2004.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Definujte rozlohu ČSR po mnichovské konferenci.
2. Jaká důležitá města a průmyslové oblasti ztratila ČSR v září 1938?

3. Jak se proměnila atmosféra nového státu v oblasti kultury a školství?
4. Jak se změnilo stranické spektrum v době 2. republiky?
5. Jaké bylo státoprávní postavení Slovenska a Podkarpatské Rusi?
6. Kdo byl prezident v době 2. republiky?
7. Popište dění na Slovensku v březnu 1939.
8. Jaká událost znamená zánik 2. republiky?

PRACOVNÍ VERZE

Číslo a název modulu
19. České země v období II. světové války
Cíl modulu

Student se seznámí s organizací správy na protektorátním území. Student získá povědomí o smyslu hospodářského podřízení Říši. Student pozná základní odbojové skupiny a pozná vliv zahraničního odboje. Student získá představu o obětech nacistické represe.

Klíčová slova

Kolaborace, odboj, Anthropoid, válečné hospodářství

Struktura modulu/téma a zdroje

Den po okupaci českých zemí německými vojsky byl vydán Hitlerův výnos z 16. března 1939 o zřízení *Protektorátu Čechy a Morava*. (Inspirací pro právní akt byl protektorát Francie nad Tunisem). Záměrné oddělení Čech a Moravy v názvu mělo oslabit pevnost státoprávního svazku českých zemí. Území českých zemí náleželo k Velkoněmecké říši, mělo však být autonomní a spravovat jej měly vlastní orgány a úřady. Ve skutečnosti bylo české území plně pod kontrolou Říše. Situace v Protektorátu musela odpovídat jejím záměrům, proto byly protektorátní orgány podřízeny německé okupační moci. V čele okupační správy stanul říšský protektor, který byl zástupcem Vůdce a říšského kancléře. Jako první byl do tohoto úřadu jmenován Konstantin von Neurath. Jeho zástupcem se stal Karl Hermann Frank, bývalý představitel SdP. V protektorátu působily německé represivní složky – tajná policie (*Gestapo*) či bezpečnostní služba (*Sicherheitsdienst*).

Záměrem německé politiky bylo vytvořit z protektorátu *výkonné zázemí*, které bude spolehlivou podporou v plánovaném válečném konfliktu. Do budoucna se počítalo s komplexním *poněmčením* českého území.

Dojem autonomní správy, jak ji popisoval výnos o zřízení protektorátu, měla stvrzovat existence úřadu prezidenta a jmenování vlády. Ve funkci *státního prezidenta* pokračoval Emil Hácha. V čele protektorátní vlády stanul v dubnu 1939 generál Alois Eliáš. Čelní čeští politici se ocitli v obtížné situaci, ve které museli kombinovat nutnou spolupráci s německou okupační mocí, zároveň se však v mnoha případech pokoušeli mírnit její tlak. Někteří byli dokonce v tajném spojení s odbojovými organizacemi (jako právě předseda vlády Eliáš), o čemž se veřejnost často dozvěděla až s mnohaletým zpožděním.

Pro *parlament* v politickém systému protektorátu místo nebylo. Formálně jej prezident Hácha *rozpusťl* 21. března 1939. Prezidentským výnosem byly rovněž *zrušeny veškeré dosavadní politické strany*. Jediným povoleným politickým subjektem, ve kterém mohl být organizován politický život, se stalo *Národní souručenství*. Výbor Národního souručenství měl nahrazovat parlament. Členství v Národním souručenství se stalo masovou záležitostí. NS mělo sloužit rovněž jako opora protektorátní vlády.

Odpor české společnosti vůči okupaci byl zprvu demonstrován při manifestačních akcích či u příležitosti významných výročí. Projevem vlastenectví byla například masivní účast při *uložení ostatků Karla Hynka Máchy* na výšehradský Slavín nebo bojkot veřejné dopravy a demonstrace v den výročí samostatného československého státu *28. října*. Při jedné z nich byl smrtelně

postřelen student Jan Opletal. Jeho pohřeb vyvolal další vlnu nepokojů a došlo ke srážkám mezi studenty a jednotkami SS. V reakci na neklid přepadly oddíly SS a německé policie *vysokoškolské koleje* v Praze, Brně a Příbrami. Čeští studenti byli zavřeni, odvezeni do koncentračních táborů a *české vysoké školy zůstaly až do konce války zavřené*.

V reakci na okupaci se začal formovat i organizovaný *odboj*. Vystal z různých prostředí. Cílem všech odbojových skupin byla obnova československého státu. Proto organizoval *přechody osob*, zajišťoval *spojení s odbojem v zahraničí* a tiskem letáků zajišťoval *protinacistickou agitaci*. *Obrana národa* soustřeďovala špičky předválečné armády, Sokoly, bývalé legionáře. Jejím velitelem byl Josef Bílý. Spojení s ON udržoval i předseda vlády Eliáš. *Petiční výbor Věrní zůstaneme!* byl organizován skupinou levicové inteligence, na jeho práci se podíleli pracovníci odborů. Ústřední osobností byl Josef Fischer. *Politické ústředí* zformovali reprezentanti politických stran předválečného Československa. Hlavní postavou byl Přemysl Šámal – bývalý kancléř prezidenta republiky a představitel odboje v době 1. světové války.

Po vypuknutí světové války zakročily proti odboji razantně německé represivní složky. Zatčení byli čelní představitelé odbojových skupin. Na jaře se proto odbojové skupiny spojily v jednu organizaci – *Ústřední vedení odboje domácího (ÚVOD)*.

Významná úloha pro povzbuzení národního sebevědomí, stejně jako možnost úniku z každodenní protektorátní reality, připadla *kultuře*. Literatura připomínala národní tradice a šťastnější období české minulosti. Divadelní představení byla doprovázena projevy spontánního nadšení při vlasteneckých reminiscencích.

Vypuknutí 2. světové války 1. září 1939 pozměnilo i poměry v protektorátu. Obdobně jako během 1. světové války bylo i nyní podřízeno hospodářství *státnímu dirigismu*. *Plánování průmyslové výroby* mělo zohlednit především válečné požadavky. Důležitá místa v podnicích připadla představitelům okupační moci. Podobně byla *regulována i zemědělská výroba*. Zaveden byl *přídělový systém*, který zároveň podnítil vznik *černého trhu*. Hospodářské potřeby Říše si vynutily nasazení několika ročníků mládeže na *nucenou práci* v Německu.

Nacistická represivní politika přitvrdila ve spojení s úspěchy německých armád. V létě 1941 došlo k změně v úřadu říšského protektora. Zastupujícím říšským protektorem byl jmenován Reinhard Heydrich. Do českých zemí přicházel s plánem na totální likvidaci odboje, maximálního využití hospodářského potencialu protektorátu a přípravami na definitivní *germanizaci* českých zemí. 27. září 1941 vyhlásil *stanné právo*. Vrcholem exekucí bylo zatčení premiéra Eliáše a jeho následné odsouzení k trestu smrti. Do čela nově jmenované vlády se postavil Jaroslav Krejčí.

Heydrich zemřel v důsledku zranění při *atentátu*, který provedli 27. května 1942 vojáci československé armády Jan Kubiš a Jozef Gabčík s pomocí dalších členů *zahraničního a domácího odboje (operace Anthropoid)*. Nacistickou reakcí na atentát na jednoho z nejvýše postavených mužů v jejich hierarchii bylo vystupňování teroru. Bylo zavražděno přes 5000 osob. Dvě vesnice – *Lidice a Ležáky* byly vyhlazeny, obyvatelstvo bylo zastřeleno či posláno do koncentračních táborů. Temné období *heydrichiády* umocnilo atmosféru strachu v protektorátu. Během perzekucí byl rovněž výrazně zasažen domácí odboj.

Tragický byl osud *českých Židů*. Už v roce 1939 byli vyřazeni z veřejné služby a čelných pozic v hospodářství. (Politika nacistů se opírala obdobně jako v Německu o norimberské zákony.) Od roku 1941 nastupovaly do *transportů* do koncentračního tábora v Terezíně, z nějž vedla nejčastěji cesta do vyhlazovacích táborů. Za války zemřelo přes 77 000 českých Židů.

Souběžně se sílící represí vystávaly projevy *kolaborace*. Předním obhájcem spojení Čechů s Německem se stal ministr školství a osvěty Emanuel Moravec. Osvětu v odpovídajícím duchu mělo vést *Kuratorium pro výchovu mládeže*.

Okupační politika zohledňovala změnu situace na válečných bojištích a úspěchy protihitlerovské koalice. Záměrem bylo získat obyvatelstvo pro spolupráci a vyčerpat hospodářský potenciál českých zemí. I přesto pokračovaly represe. Domácí odboj se však postupně vzpamatovával z ran, které mu zasadila heydrichiáda. S postupným přibližováním fronty vznikaly i na území českých zemí *partizánské oddíly*. Většina obyvatelstva byla přesvědčena o blížící se porážce Německa, která byla spojena s vírou v obnovu samostatného československého státu.

O poválečném místě Československa v Evropě a jeho budoucí podobě se však rozhodovalo i mimo hranice protektorátu.

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: BRANDES, D.: Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945, Praha 1999

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jaký byl právní podklad pro vznik Protektorátu Čechy a Morava?
2. Jací politici byli v čele vrcholných orgánů?
3. Jakou funkci měl úřad říšského protektora?
4. Jaké domácí odbojové skupiny znáte?
5. Kdo provedl atentát na R. Heydricha??
6. Jaké funkce plnilo protektorátní hospodářství?
7. Popište roli Emanuela Moravce.
8. Jaké skupiny obyvatelstva v Protektorátu podléhaly největší represí?

Číslo a název modulu	20. Úsilí o obnovu Československa – státní zřízení ČSR v emigraci
Cíl modulu	<p>Student se seznámí s organizací západního a východního odboje. Student získá přehled o roli československých vojáků při úsilí o porážku Německa. Student pozná vztahy mezi odbojem v Moskvě a Londýně. Student se seznámí s poslední fází osvobození Československa a rolí domácího odboje.</p>
Klíčová slova	<p>Prozatímní československé státní zřízení, londýnská exilová vláda, komunistický odboj v Moskvě, Česká národní rada, čs. - sovětská smlouva,</p>

Struktura modulu/téma a zdroje

Po okupaci českých zemí v březnu 1939 se začal vytvářet zahraniční odboj kolem Edvarda Beneše, který usiloval o zajištění zpochybněné právní kontinuity samostatného Československa. Formující se odboj byl poznamenán osobními animozitami a názorovými protiklady lidí, kteří aspirovali na jeho vedení. Vedle Beneše šlo o předválečného premiéra Milana Hodžu a čs. velvyslance ve Francii Štefana Osuského.

Ihned v březnu 1939 protestoval Beneš u představitelů USA, Francie a VB proti obsazení českých zemí. Benešova koncepce stála na teorii *právní a politické kontinuity*, podle níž Československo nikdy nepřestalo existovat jako subjekt mezinárodního práva. *Mnichovské dohoda byla neplatná*, neboť byla Československu vnucena, nebyla schválena parlamentem a samo Německo ji porušilo vzhledem k následné okupaci.

Československo však nemělo vládní orgány, které by jej zastupovaly. Pokus o vytvoření prozatímní československé vlády v Paříži z podzimu 1939 byl neúspěšný. Vlády Francie a Velké Británie se stavěly obezřetně k záměru obnovit Československo v předmnichovských hranicích. Proto byl ustaven *Československý národní výbor* vedený Benešem, významný vliv připadl místopředsedovi Janu Šrámkovi. Francie a VB jej uznaly jako orgán respektující československé národy v zahraničí. Po porážce a obsazení Francie se exilová reprezentace přesunula do Velké Británie.

Pro budoucí vývoj byla zásadní skutečnost, že se VB rozhodla pokračovat ve válce a vojensky vzdorovat nacistickému Německu. Dne 9. července 1940 vzniklo v Londýně *Prozatímní československé státní zřízení*. Bylo představováno *prezidentem Benešem* (odvolával se na sedmileté volební období začínající v roce 1935, od roku 1942 na paragraf 58 ústavy, který prodlužoval funkční období prezidenta až do doby, než bude možno zvolit nového) *exilovou vládou* (předseda Jan Šrámek, ministr zahraničí Jan Masaryk) a čtyřicetičlennou *Státní radou*, která měla plnit funkce poradního a kontrolního orgánu. Prezident republiky předkládal Státní radě k posouzení prezidentské *dekrety*, které byly základem normotvorné činnosti v mimořádném válečném období. Prezident předkládal dekrety na návrh vlády. Státní rada

složená z představitelů různých politických proudů tak měla ve velmi omezené míře nahrazovat parlament.

Prozatímní státní zřízení (a tím i koncepce kontinuity ČSR) bylo uznáno během roku 1941 nejdůležitějšími mocnostmi - VB, USA a SSSR. Neméně významné bylo *odvolání podpisu pod mnichovskou dohodu* ze strany VB a Francouzského národního výboru (reprezentant bojující Francie v zahraničí) v roce 1942.

Renomé československého odboje zvyšovali vojáci bojující na straně protihitlerovské koalice. Československé *vojenské jednotky* formované z osob odcházejících do emigrace začaly vznikat zprvu ve Francii. Část vojáků se po pádu Francie přesunula rovněž do Anglie. Letecké jednotky se účastnily *bitvy o Anglii* v rámci Royal Air Force. Českoslovenští vojáci bojovali rovněž na Středním východě v *Sýrii*, u libyjského *Tobruku* či při *invazi v Normandii* při obývání *Dunkerque*.

Druhé odbojové centrum představovalo *vedení KSČ v Moskvě*. Na odbojové činnosti se podílelo až po vstupu SSSR do války v červnu 1941. Do té doby prohlašovalo válku ve shodě se svou moskevskou sestrou za imperialistickou a snahy o obnovu Československa se komunisté oficiálně neúčastnili. Vliv východního odboje stoupal úměrně s důležitostí SSSR v rámci protihitlerovské koalice. Změna komunistického stanoviska a proklamace boje za obnovu Československa byla spojena s programem hlubokých proměn v budoucím poválečném uspořádání státu.

Podstatné místo v úvahách exilových politiků náleželo úvahám o poválečném mezinárodním zakotvení Československa. Negativní mnichovská zkušenost vedla k přesvědčení o nutném rozložení diplomatických vazeb směrem na východ.

12. prosince 1943 byla v Moskvě podepsána *čs. – sovětská smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci*. (Oproti původním předpokladům smlouva nepředpokládala dodatečnou ratifikaci čs. parlamentem.) Úzká spolupráce v politických a hospodářských otázkách se Sovětským svazem v mnohém zneklidňovala představitele londýnského exilu, stejně jako některé spojence (především Velkou Británii). SSSR však byl považován za významného spojence proti Německu, které bylo pokládáno za největší hrozbu i po skončení války. Beneš si od smlouvy sliboval zamezení vměšování SSSR do vnitřních poměrů v ČSR. V rámci návštěvy E. Beneše v Moskvě proběhly rovněž rozhovory představitelů prezidenta Beneše a londýnské vlády se zástupci komunistické emigrace *o podobě poválečného usprádaní československého státu*. Komunistům se podařilo prosadit mnohé ze svých představ.

V roce 1944 se přesunuly na československé území přímé vojenské operace. Na Slovensku vypuklo v srpnu *povstání*, jehož hlavním cílem byl boj proti dosavadní Tisově vládě, která byla ve vleku nacistického Německa a obnova československého státu dvou rovnoprávných národů. Slovenský odboj zamýšlel povstání jako částečnou rehabilitaci spojení Slovenska s nacistickým režimem. Povstání počítalo s podporou východní fronty. V říjnu 1944 vstoupili českoslovenští vojáci *Dukelským průsmykem* (armádu vedl již Sověty dosazený Ludvík Svoboda) na Slovensko. Postup armády byl obtížný a k předpokládané součinnosti s povstalcí nedošlo. Povstání tak bylo poraženo. Znamenalo ale významný impuls pro odbojové snahy na celém československém území.

V dubnu 1945 se boje přesunuly na území českých zemí, když na Moravu dorazila samostatná československá tanková brigáda a sovětské vojsko dosáhlo Brna. Zároveň vstoupila ze západu do Čech *americká armáda gen. Pattona*. Blížící se fronta dodala sebevědomí odboji v Praze, kde vypuklo 5. května tzv. *Pražské povstání*. V jeho čele stála Česká národní rada s předsedou

Albertem Pražákem. Zároveň se prohlásila za vykonavatelku výkonné moci v českých zemích. Povstání se živelně šířilo po celých Čechách. Boje v Praze skončily den po kapitulaci Německa v Reměši. 8. května podepsalo vedení německých jednotek s ČNR *protokol o provedení formy kapitulace*, který německé armádě umožnil ústup do západních Čech a Prahu ušetřil dalších bojů.

Povstání proběhlo bez pomoci zahraničních armád, ačkoli o ni žádalo. Americká armáda zůstávala od 5. května v Plzni, vázána spojeneckou dohodou. *Sovětská armáda* postupovala z Drážďan a do Prahy dorazila 9. května., kdy dokončila likvidaci posledních projevů německého odporu.

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: ZEMAN Z.: Edvard Beneš - politický životopis, Praha 2000

Kontrolní otázky a úkoly

1. Kolem jakých osob se začal vytvářet čs. odboj na západě?
2. Popište právní konstrukci kontinuity Československa v zahraničí?
3. Jaké byly orgány londýnského odboje?
4. Jakých vojenských operací se účastnili českoslovenští vojáci?
5. Charakterizujte činnost odboje v Moskvě a jeho představitele?
6. Spolupracoval během války londýnský a moskevský odboj?
7. Jaká byla role České národní rady při osvobození?
8. Jaké armády osvobodily Československo?

Číslo a název modulu	21. Československo 1945 –1948 (tzv. třetí republika)
Cíl modulu	Student se seznámí s proměnami poválečné ČSR. Získá představu o fungování systému Národní fronty. Seznámí se s okolnostmi odsunu Němců a pozná proměny čs. hospodářství po válce. Student pochopí průběh usurpace moci do rukou KSČ.
Klíčová slova	Národní fronta, prezidentské dekrety, akční výbory, odsun Němců, Marshallův plán, Informbyro
Struktura modulu/téma a zdroje	

Porážka nacistického Německa spolu s úsilím domácího a zahraničního odboje vytvořily podmínky pro obnovení samostatného státu. Poválečné Československo se však od první československé republiky lišilo *územním rozsahem, národnostní skladbou, podobou politické scény i hospodářsko-sociálními poměry.*

O *ztrátě Podkarpatské Rusi* bylo rozhodnuto již během světové války. Postupující Rudá armáda neumožnila obnovit československou správu a komunisté agitovali za připojení země k SSSR. Definitivně byla Podkarpatská Rus podstoupena SSSR 29. června 1945. Smlouvu ratifikoval v listopadu téhož roku parlament.

Zásadní proměnu národnostní struktury českých zemí zapříčinil *odsun Němců*. Úvahami o problému česko-německého soužití se intenzivně zabývali představitelé londýnského exilu během války. Prezident Beneš zvažoval případné odstoupení části pohraničních oblastí Německu spojené s vysídlením českých Němců a přesídlení Němců na zvláštní území s možností samostatné správy. Během roku 1943 dospěl Beneš k plánu transferu více než dvou miliónů Němců mimo hranice ČSR vycházející z principu kolektivní viny. Pro tuto myšlenku získal i představitelé vlád VB, USA a SSSR. (Obdobné plány připravoval i polský odboj.)

Odsun německého obyvatelstva se uskutečnil ve dvou vlnách.

Tzv. *divoká fáze odsunu* probíhala od skončení války do srpna 1945. V průběhu vyhánění docházelo k páchání fyzického násilí, nucenému vyhánění a eskalaci nenávisti vůči německému obyvatelstvu. České úřady těmto excesům nebránily. Během divokého odsunu opustilo Československo 660 000 Němců.

Tzv. *organizovaný odsun* probíhal po *Postupimské konferenci*, na které přijali představitelé USA, VB a SSSR rozhodnutí o odsunu německého obyvatelstva z Polska, Maďarska a ČSR. Právním podkladem pro odsun byl *prezidentský dekret z 2. srpna 1945 o úpravě státního občanství Němců a Maďarů*. Do ukončení odsunu v listopadu 1946 opustilo republiku přes 2 milióny Němců. Skončilo tak staleté soužití Čechů s Němci, které bylo mnohdy dramatické a tragické události

spojené s 2. světovou válkou zapříčinily, aby bylo nadále v představách současníků nepředstavitelné. Do pohraničí směřovali noví obyvatelé, kteří postrádali tradiční vazbu ke kraji, což se projeвило na budoucím charakteru území.

Výrazným způsobem se proměnila *skladba politického stranictví*. Vzhledem k roli SSSR ve válečném konfliktu a spojeneckém bloku bylo zřejmé, že ve srovnání s předválečnou republikou případně významnější role komunistické straně. Diskuse mezi zástupci politických stran a Slovenské národní rady o poválečném uspořádání probíhaly v březnu 1945 v Moskvě. Shoda panovala na tom, že budoucí Československo by mělo být *státem bez výrazných sociálních rozdílů* a v hospodářství budou *připuštěny státní zásahy*. Do budoucna se *nepočítalo se zástupci domácího odboje*. Komunistická strana nezamýšlela okamžitě prosazovat své radikálně bolševické kroky. Při vědomí mezinárodních souvislostí akcentovala *nacionální složku* ve svém programu.

Základem politického systému se stala *Národní fronta*, do níž byly vpuštěny pouze některé - nepravavicové z prvorepublikových stran. *KSČ, Komunistická strana Slovenska, sociální demokraté, národní socialisté, lidovci a slovenská Demokratická strana*. V politickém systému se tedy nepočítalo s významnými předválečnými subjekty – agrárníky či národními demokraty. Tyto strany se dle dobového mínění diskreditovaly během éry 2. republiky. Vytvoření Národní fronty mělo přinést *zjednodušení stranického života*, neboť multipartismus 1. republiky se neukázal jako dostatečně funkční. Za zákazem agrární strany stála rovněž naděje ostatních stran, že to budou právě ony, které získají její předválečné voliče.

Systém Národní fronty *nepočítal se standardní opozicí* vůči kabinetu, všechny strany byly zapojeny na vládnutí. V období po skončení války rovněž nejde mluvit o možnosti *parlamentní kontroly vlády*.

Komunistická strana vnímala NF naprosto pragmaticky jako předstupeň na své cestě k absolutní moci ve státě.

Strany NF sestavily vládu, jejíž program byl vyhlášen 5. dubna 1945 v Košicích (*košický vládní program*). Do čela vlády se postavil sociální demokrat (a ke komunistům vstřícný) Zdeněk Fierlinger. Strany byly zastoupeny rovnoměrně, díky existenci dvou komunistických stran tak měli komunisté nejvíce ministrů. Základní body programu počítaly s:

- důraznými zásahy státu do hospodářství a sociální struktury
- vyvlastněním majetku Němců a Maďarů
- zřizováním národních výborů jako základu správy

Demokracie se tak postupně proměňovala v tzv. *lidovou demokracii*, která měla zohledňovat posuny hodnotových preferencí společnosti po válce.

Vzhledem k neexistenci parlamentu do října 1945 byla zákonodárná moc uskutečňována nadále *prezidentskými dekrety*. Nedotýkaly se pouze problematiky národnostní skladby.

Zásadním způsobem měnily i hospodářské poměry ve státě. Dekretem z 24. října 1945 *byly znárodněny doly, finanční instituce a průmyslové podniky s více než 500 zaměstnanci*. Znárodnění mělo proběhnout za náhradu. (Byla vyplácena pomalu a po roce 1948 byla zcela zastavena.) Znárodnění odpovídalo převládajícím levicovým náladám ve společnosti. Tím, že Beneš rozhodl

o tomto významném kroku bez souhlasu parlamentu (který se za několik dní poprvé sešel), přispěl k jeho oslabení.

Národní shromáždění obnovilo svoji činnost na rozdíl od prvorepublikového období jako *jednokomorový parlament*. Potvrdilo mandát prezidenta Beneše a schválilo prezidentské dekrety.

Pozemková reforma měnila tvář českého venkova. Prezidentským dekretem z 21. června 1945

o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa se otevřela cesta k přidělení půdy nově příchozích rolníkům do pohraničí a posílení středního rolnického stavu. Díky vlivu komunistické strany na přidělování nové půdy stoupal *vliv komunistů v pohraničních oblastech*, které byly pojmány částečně jako laboratoř budoucích změn.

První poválečné volby se konaly v květnu 1946. V českých zemích zvítězili komunisté, na Slovensku Demokratická strana (na Slovensku získala 62% hlasů).

Výsledky parlamentních voleb v českých zemích:

Komunistická strana Československa	40,17%
Československá strana národně socialistická	23,66%
Československá strana lidová	20, 23%
Československá sociálně demokratická strana dělnická	15,59%

Předsedou vlády se stal komunista Klement Gottwald.

Vývoj v Československu podstatně ovlivňovaly mezinárodní okolnosti. Válečné spojení SSSR s VB a USA se měnilo ve *studenou válku*. SSSR hodlal vytvořit ze států střední a východní Evropy satelitní zónu a plně je podřídit své kontrole. V roce 1947 vzniklo *Informbyro*, které z Moskvy koordinovalo taktiku komunistických stran ostatních států. V létě roku 1947 bylo Československo nuceno na Stalinův nátlak odmítnout zamýšlenou hospodářskou pomoc evropským zemím ze strany Spojených států (*Marshallův plán*).

Ve vnitřní politice rostl rozkol uvnitř Národní fronty. Na sklonku roku 1947 bylo jasné, že se systém Národní fronty vyčerpá. Komunisté se v tu dobu chystali na definitivní převzetí moci. Předmětem sporů se stala míra socialistických zásahů do hospodářství (revize pozemkové reformy, milionářská daň) a nestandardní metody boje KSČ o politickou moc, při kterém byla jejím hlavním nástrojem Státní bezpečnost (krabičková aféra, slovenská krize).

Právě situace v bezpečnostních sborech stála na počátku událostí vedoucím ke komunistickému převzetí moci. Na protest proti personálním změnám ve Sboru národní bezpečnosti, které provedl komunistický ministr vnitra Nosek, oznámili *prezidentovi 20. února 1948 ministři národně socialistické, lidové a demokratické strany, že odstupují ze svých funkcí*. K demisi se nepřipojili sociálně demokratičtí ministři, vláda tak při setrvání nadpoloviční většiny zůstávala podle ústavní listiny akceschopná.

Komunisté pojali vládní krizi jako možnost nastolení mocenského monopolu. Do Prahy přicestoval sovětský velvyslanec Zorin, který tlumočil Stalinův rozkaz neodkládat rozhodující střetnutí. Komunisté požadovali doplnění vlády o nové ministry. Nekomunistické strany se po celý průběh únorové krize *spoléhali na demokratické prostředky a ústavní mechanismy* (přestože se od roku 1945 podíleli na postupném omezování standardní demokratické soutěže). Komunistická strana mezitím mobilizovala masy. Na 22. února byl svolán *sjezd závodních rad*, který požadoval přijetí demise. Ustavily se *akční výbory Národní fronty*, které soustředily do svých rukou moc v ministerstvech, orgánech státní správy, továrnách, školách či spolicích. Byly vytvářeny *lidové milice*, civilní ozbrojené jednotky bez právního opodstatnění. Z politické hry byl vyřazen parlament, jehož zasedání bylo odloženo až na dobu po vyřešení vládní krize. Na podporu komunistických stanovisek byla vyhlášena *generální stávka*, pravidelně se konaly *masové demonstrace*. Vytvářely dojem o ztotožnění většiny společnosti s požadavky KSČ.

Tyto faktory ovlivňovaly rozhodnutí Beneše při zvažování možnosti demisi nepřijmout, vypsát nové volby či jmenovat úřednickou vládu. V obavách ze sovětské intervence a eskalace násilí Beneš demisi ministrů 25. února přijal a jmenoval vládu, jejíž složení navrhli komunisté. K odstoupení z prezidentské funkce, kterým by vyjádřil svůj nesouhlas s průběhem a řešením únorové krize, se neodhodlal.

V březnu pak byla vládě Klementa Gottwalda vyjádřena důvěra v Národním shromáždění.

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: VEBER V.: Osudové únorové dny, Praha 2008

Kontrolní otázky a úkoly

1. Vymezte časově období tzv. 3. republiky.
2. Jak se změnila poválečná rozloha ČSR?
3. Jaké politické strany mohly existovat po roce 1945?
4. Charakterizujte změny v čs. hospodářství po konci 2. sv. války?
5. Co byly akční výbory?
6. Co byly závodní rady?
7. Ministři jakých stran podali demisi v únoru 1948?
8. Jak probíhal odsun Němců z Československa?

Číslo a název modulu
22. Československo ve stínu totalitní moci
Cíl modulu

Student se seznámí s proměnami politiky a společnosti s ČSR po únoru 1948. Student bude seznámen s nástroji represe komunistického aparátu. Student se seznámí s proměnami hospodářství.

Klíčová slova

Totalita, politické procesy, kolektivizace, znárodnění, Varšavská smlouva, měnová reforma

Struktura modulu/téma a zdroje

Únorové události měly pro českou společnost dlouhodobé a tragické následky. Komunisté začali vytvářet *totalitní režim a likvidovat občanskou společnost*. Svě kontrole nepodřídili pouze politický systém, ale rovněž veškerý veřejný život.

9. května byla parlamentem přijata *nová ústava*. Formálně vytvářela dojem o přetrvávání ústavních poměrů. Počítala s parlamentní kontrolou vlády, obsahovala ustanovení o občanských právech. Ta byla spíše proklamativní, neboť nově přijaté zákony ústavu obcházely a omezovaly (*zákon na ochranu lidově demokratické republiky, zákon o státním soudu, zákon o táborech nucených prací*). Reálné politické centrum stálo mimo ústavní systém, neboť zásadní rozhodnutí byla přijímána *ústředním výborem KSČ a vývoj na všech úrovních státu se odvíjel od rozhodnutí příslušných úrovní struktur komunistické strany*. Ústava byla doplněna o instituce vzniklé po roce 1945 – národní výbory a slovenské orgány (SNR a Sbor pověřenců). Zakotvila rovněž *omezení soukromého vlastnictví na max. počet 50 zaměstnanců či 50 ha půdy*. Prezident Beneš ústavu nepodepsal a odstoupil ze své funkce. Na jeho místo byl posléze zvolen Klement Gottwald.

Po vydání ústavy se konaly parlamentní volby. Voličům byla předložena jediná, společná kandidátka Národní fronty (vedle KSČ ji tvořila strana lidová a čs. strana socialistická). Samostatná zahraniční politika státu přestala existovat vzhledem k dominanci SSSR v rámci bloku socialistických států.

V roce 1949 byla založena *Rada vzájemné hospodářské pomoci (RVHP)*, která utužila hospodářské propojení východního bloku.

Vojenská spolupráce sovětského bloku byla zastřešena *Varšavskou smlouvou (1955)*.

Komunistické panství poznamenalo negativně *hospodářskou úroveň státu*. Likvidovány byly i drobné živnosti a maloobchod. Převládla orientace na *zbrojní výrobu a těžký průmysl*, preferována byla armáda, zaměstnanci v hornictví či hutnictví. Československo nezachytilo technologický rozvoj v západoevropských zemích. Hospodářství se neřídilo tržními vztahy, výroba a odbyt byly *centrálně plánovány*.

Na vesnici byl vytvářen tlak na rolníky, aby vstupovali do *Jednotných zemědělských družstev*. To přesto, že před únorem 1948 komunisté vylučovali zřizování kolchozů podle sovětského vzoru. *Kolektivizace* měla uvolnit pracovní síly pro průmyslovou sféru. Potřebný efekt nepřinesla. Od roku 1953 se zvažovala efektivita družstevního zemědělství. Po jistém váhání však vypukla v roce

1955 druhá vlna kolektivizace. Na úroveň předválečné produkce se zemědělství dostalo až v roce 1960!

Atmosféru doby poznamenaly různé stupně represí, které postihly domnělé či skutečné nepřátele režimu. Ihned po únoru proběhly *čistky* v úřadech, ve školství či v silových složkách. Stoupenci jiných politických názorů, věřící, lidé s „buržoazním“ původem čelili *stíhání*. Představitelé církví, západního zahraničního odboje, prvorepublikové armády, zájmových organizací byli vězněni a posíláni do táborů nucených prací.

Vrcholem represí se staly politické procesy vedené podle sovětského vzoru. Státní soud v nich odsoudil k smrti 232 osob (178 rozsudků bylo vykonáno). Obětí justičních vražd se nestali pouze oponenti z jiných politických stran, církevní hodnostáři, odbojáři či intelektuálové (M. Horáková, J. Toufar, H. Píka, Z. Kalandra). Hledání nepřátel režimu pokračovalo i ve vlastních řadách komunistické strany a vrcholilo procesem s bývalým generálním tajemníkem R. Slánským (odsouzen k smrti) a dalšími vysokými činiteli.

Vedle samotné likvidace (často nikoli nebezpečných odpůrců) plnily *procesy i funkci výstražnou a mobilizační*. Opakovaně připomínaly existenci třídních nepřátel. Byly přenášeny v přímých rozhlasových přenosech, intenzivně o nich informovala média. Veřejnost do nich byla vtahována i díky rezolucím podepsovaným na pracovištích, ve kterých byly žádány nejtvrdší postihy.

Projevy odporu proti totalitní moci byly omezené. Mezi největší patřil *sokolský slet* konaný ještě v létě 1948, jehož účastníci otevřeně vyjadřovali podporu prezidentu Benešovi. Tzv. třetí odboj měl značně ztíženou pozici ve srovnání se svými předchůdci. Nedostalo se mu reálné podpory ze západu. Ve srovnání s obdobím nacistické okupace nepřevládlo v čs. společnosti absolutní přesvědčení o nutnosti odsoudit režim.

Napětí ve společnosti nepovolilo ani v roce 1953 po *smrti Stalina a Gottwalda*, kterého v prezidentské funkci nahradil Antonín Zápotocký.

Demonstrace se konaly po zavedení *měnové reformy* v roce 1953 (Plzeň). Přes ujišťování z nejvyšších míst proběhla reforma nečekaně. Peníze se měnily v poměru 1:5, částky vyšší 300 korun pak 1:50. Masivní projevy nesouhlasu obdobné událostem z Polska a NDR v roce 1953 či Maďarska roku 1956 se však v Československu nekonaly.

O jistém vystřízlivění české a slovenské společnosti je možné mluvit v souvislosti s *kritikou kultu osobnosti*, kterou přednesl na XX. sjezdu KSSS N. Chruščov v roce 1956. Odtajnění pozadí politických procesů a existence koncentračních táborů vedlo k částečnému přehodnocení názorů u osob, které počátky komunistické vlády spojovaly s idealismem a politickou radikálností a revolučním nadšením. Největší ohlas měla vystoupení *na 2. sjezdu čs. spisovatelů* (Fr. Hrubín, J. Seifert), která upozorňovala na osudy nespravedlivě stíhaných a žádala osvobození kultury od politických tlaků.

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: KAPLAN K.: Nekrvavá revoluce, Praha 1993

Kontrolní otázky a úkoly

1. Charakterizujte Ústavu 9. května.
2. Jaké zákony napomáhaly komunistům absolutní kontrole společnosti?
3. Charakterizujte okruh obětí komunistických politických procesů
4. Jakým změnám bylo vystaveno pounorové zemědělství??
5. Jak se proměnila struktura průmyslu a živností po roce 1948?
6. Kdo se stal prezidentem ČSR v roce 1948?
7. Co byla Varšavská smlouva?
8. Co byla RVHP?

PRACOVNÍ VERZE

Číslo a název modulu
23. 60. léta v Československu
Cíl modulu

Student se seznámí se změnou společenského klimatu v 60. letech. Student pochopí základní principy socialistické ústavy. Student získá povědomí o požadavcích pražského jara. Student získá přehled o důležitých osobnostech reformního procesu. Student se seznámí s represí vůči pražskému jaru.

Klíčová slova

Socialistická ústava, vedoucí role KSČ, pražské jaro, Šikova reforma, moskevský protokol,

Struktura modulu/téma a zdroje

Do 60. let vstoupilo Československo s novou ústavou (tzv. *socialistickou z července 1960*). Ta svým textem spíše stvrdila poměry, které ve státě již dávno zavládly. Ústava právně zakotvila vedoucí úlohu Komunistické strany Československa v celé společnosti. Úspěchy, kterých měla celá společnost na dosavadní cestě ke komunistickému ideálu dosáhnout, se odrazily i v názvu státu, jenž nově zněl *Československá socialistická republika*. Národní shromáždění nadále představovalo moc zákonodárnou. Ústava omezila imunitu členů Národního shromáždění. Poslanci byli rovněž odpovědní svým voličům a mohli jimi být kdykoli odvoláni. Ústava minimalizovala vliv SNR.

V té době už byla opět spojena funkce vedoucího představitele KSČ prezidenta republiky, kterým se roku 1957 stal Antonín Novotný.

Reálná hospodářská situace Československa byla značně vzdálena od proklamovaného dosažení socialismu. Pokles národního důchodu vyvolal diskuse o možnostech částečných reforem centrálně plánovaného hospodářství. Skupina pod vedením Oty Šika připravovala *ekonomickou reformu*, která předpokládala zavedení některých prvků tržního hospodářství. Jejím cílem bylo zmírnit zaostávání socialistických ekonomik za státy kapitalistického světa.

Společenské klima ovlivňovala výrazně mladší generace, která neměla bezprostřední válečnou zkušenost. Více než hrozby nad vypuknutím kapitalisticko–socialistického konfliktu ji přitahovaly kulturní vzory, které v šedesátých letech ovlivňovaly život v západní Evropě a USA (hudba, film, móda).

Diskuse o odkrývání komunistických zločinů se přenesly v šedesátých letech ze SSSR i do Československa. V roce 1960 byla vyhlášena amnestie pro politické vězně. Zákulisí a vinu na politických procesech se pokoušely zkoumat stranické komise (barnabitská, Kolderova). Někteří komunističtí funkcionáři byli rehabilitováni.

Relativně liberální platformou pro vyjadřování alternativních názorů na společenskou situaci se stala *kulturní scéna*. Vydávaná literatura se kriticky vracela k událostem padesátých let (*Kunderův Žert*, *Vaculíkova Sekera*). Alternativou k popisnému realismu v dramatu se stala divadla malých forem (*Semafor*). Tzv. *Nová vlna československé kinematografie* sbírala úspěchy na zahraničních festivalech (*Menzel*, *Forman*, *Kádar*, *Klos*). Společenský dopad měla především kritika vývoje

posledních dvaceti let, která zazněla na *IV. sjezdu československých spisovatelů* v roce 1967 (L. Vaculík).

Všechny tyto impulsy zpochybňovaly stávající model politického systému. Reformní hnutí v šedesátých letech přesto vycházelo z přesvědčení, že je to stále komunistická strana, která vyjadřuje potřeby čs. společnosti.

V prostředí politického uvolnění se stala tématem diskusí i *podoba česko–slovenského vztahu*. Plně emancipovanou slovenskou společnost již neuspokojoval asymetrický model státního uspořádání, kdy vedle centrálních československých orgánů disponovala zákonodárnou pravomocí i Slovenská národní rada. Požadavek slovenské reprezentace mířil k celkové *federalizaci* státu.

Při dominantní pozici komunistické strany bylo významné, nakolik se dotkne reformní proces i samotné KSČ. Reformisté prosadili na přelomu roku 1967/1968 odvolání A. Novotného z funkce generálního tajemníka a na jeho místo byl v lednu 1967 zvolen slovenský funkcionář Alexander Dubček. Reformní komunisté obsadili další významné posty – předsedou vlády se stal Oldřich Černík, předsedou Federálního shromáždění Josef Smrkovský. Novotný rezignoval v březnu 1968 na funkci prezidenta, kterým byl zvolen Ludvík Svoboda. Startoval proces označovaný jako *pražské jaro*.

Hlavní protagonisté reforem si kladli za cíl prosazení *socialismu s lidskou tvářící*, který by se *rozešel s tíživým dědictvím komunistické minulosti*, ale *nadále počítal se společensko-ekonomickým uspořádáním odpovídajícím socialistické teorii*. Výrazem dobových představ a diskusí se stal dubnový *akční program KSČ*, který obsahoval teze o vnitřní demokratizaci KSČ či ekonomickém řízení usměrňující tržní hospodářství.

Posuny ve veřejném mínění však byly rychlejší než akceptace reforem na stranické úrovni. Plně se tato skutečnost projevila po *zrušení cenzury*. Na jaře 1968 se již naplno rozběhlo *občanské sdružování* – KAN, K231, Junák, Sokol.

Československo však nepřestávalo být součástí bloku socialistických států. Proto byl zásadní *postoj SSSR*, který sledoval vývoj pražského jara se znepokojením. Právě Moskva měla být jediným určovatelem míry reforem. Pod tlakem se ocitali domácí komunističtí představitelé. Souvislosti s mezinárodním vývojem začala citlivě vnímat veřejnost.

Před ochabnutím reformního úsilí varoval L. Vaculík v manifestu *2000 slov*.

Státy Varšavské smlouvy byly připraveny řešit situaci v Československu vojenskou intervencí. Ostatní členské státy se obávaly potencionální inspirace a ztráty mocenského monopolu na domácí půdě. Zásada, kdy členské státy mají oprávnění hájit socialismus vojenskou intervencí, dostala přízvisko *Brežněvova doktrína* podle tehdejšího generálního tajemníka KSSS.

Na začátku srpna proběhly rozhovory čs.–sovětských delegací v Čierné nad Tisou, kde Brežněv opětovně žádal zastavení reformního procesu.

Pět členů KSČ (Biřák, Indra, Kapek, Kolder, Švestka) předalo Brežněvovi následně v Bratislavě *zvací dopis*, ve kterém ho žádali o vojenský zásah na ochranu socialismu v ČSSR.

V noci z 20. na 21. srpna vstoupila vojska pěti států Varšavské smlouvy (SSSR, Polsko, NDR, Bulharsko a Maďarsko) na území Československa a zahájila *okupaci*. Během ní přišlo o život asi sto občanů ČSSR. Veřejnost reagovala zprvu protiokupačními vystoupeními. Představitelé KSČ

byli uneseni do Moskvy a pod tlakem podepsali 26. srpna tzv. *Moskevský protokol* (podpis odmítl připojit Fr. Kriegel). Tajný dokument legalizoval pobyt vojsk a zahájil normalizaci poměrů v Československu.

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: RYCHLÍK J.: Češi a Slováci ve 20. století: spolupráce a konflikty 1914–1992, Praha 2012

Kontrolní otázky a úkoly

1. Kdo byl zvolen prezidentem ČSR v roce 1957?
2. Charakterizujte socialistickou ústavu z roku 1960.
3. Popište principy Šikovy ekonomické reformy.
4. Jaká kulturní díla přistoupila ke kritice dosavadních politických poměrů?
5. Charakterizujte proměnu česko-slovenského vztahu po 2. sv. válce.
6. Jaké osobnosti v čele státu a KSČ jsou spojeny s procesem pražského jara?
6. Vysvětlete termín socialismus s lidskou tváří?
7. Jaká byla reakce SSSR na pražské jaro?
8. Co byl Moskevský protokol?

Číslo a název modulu
24. Normalizační Československo
Cíl modulu

Student pochopí principy obnovní diktatury a pořádku po srpnu 1968. Student pozná hlavní principy fungování nového federativního uspořádání státu. Student se seznámí s hlavními představiteli režimu a rovněž disentu. Student pochopí proměnu mezinárodně politického klimatu po nástupu Reagana a Thatcherové k moci.

Klíčová slova

Normalizace, československá federace, Palach, disent, Charta 77, Helsinská mírová konference, perestrojka

Struktura modulu/téma a zdroje

Podzim 1968 se nesl ve znamení revidování mnohých ze zisků tzv. pražského jara. Parlament odsouhlasil 16. října 1968 smlouvu o *dočasném pobytu sovětských vojsk*. Byla obnovena *cenzura médií*. Postupně *opadával i nadšený odpor* společnosti proti okupaci. Mnoho lidí volilo jako východisko *emigraci* (asi 90 000 osob). Moc v KSČ přebrala skupina realistů, jejímž představitelem byl i Gustáv Husák. Vyburcovat společnost k pokračování odporu se snažil *Jan Palach*, který se veřejně upálil 16. ledna 1969. Obdobný čin po něm zopakovali *Jan Zajíc* a *Evžen Plocek*.

Významnou proměnu politického systému znamenalo *přijetí ústavního zákona o československé federaci*. Zákonem z 27. října 1968 se proměnil dosud unitární stát ve federaci *dvou rovnoprávných národů*. Na federální úrovni vykonávalo zákonodárnou moc *Federální shromáždění*, složené ze dvou rovnoprávných komor – sněmovny lidu a sněmovny národů. Přijetí usnesení vyžadovalo souhlas obou komor. Na národní úrovni představovaly zákonodárnou moc *Česká národní rada* a *Slovenská národní rada*. Uvedené změny se dotkly pouze vnější podoby politického systému, jehož hlavní principy zůstávaly nedotčené. Moc ve státě byla nadále centralizována v rukou komunistické strany, která byla po nástupu normalizace ještě silněji ve vleku své mocné sovětské sestry.

V KSČ došlo k definitivní obměně vedení na jaře 1969. Záminkou byly lidové nepokoje po vítězství hokejistů nad SSSR, po kterých požadovali sovětští komunisté rychlejší postup normalizace. 17. dubna 1969 se stal prvním tajemníkem KSČ Gustáv Husák, který byl přes svou minulost stoupencem sovětského modelu socialismu. V roce 1975 se stal Husák rovněž *prezidentem*.

Projevy opozičního jednání trestal tzv. *pendrekový zákon*, který byl přijat v návaznosti na veřejné projevy odporu proti okupaci při výročí v srpnu 1969. V aparátu státu a veřejných institucích probíhaly *prověrky* spolehlivých osob. Osoby zapojené do reformního procesu byly *obětí čistek*. Rovněž se vyžadovalo souhlasné stanovisko k přítomnosti sovětských vojsk. Ideologicky se KSČ vypořádala s novou situací vydáním pamfletu *Poučení z krizového vývoje* z prosince 1970, který představoval jediný přípustný výklad předchozích událostí. Režim získal *kontrolu nad kulturní scénou*.

Hlavním garantem poklidného vývoje společnosti se stala *Bezpečnost*, která potlačovala projevy odporu a snažila se narušovat aktivitu opozičních skupin. Velká část veřejnosti rezignovala na veřejné dění. Režim se snažil nabídnout obyvatelům *sociální jistoty výměnou za politickou a*

občanskou pasivitu. Tato politika měla úspěch u podstatné části obyvatelstva. V 70. letech stoupala porodnost, bytovou situaci řešila *panelová výstavba*.

I přes nepřízeň poměrů se snažil představovat neformální opozici disident. *Disidenti* rozšiřovali *samizdatovou literaturu*, pořádali *bytové semináře*. Nepředstavovali kompaktní ideologický proud, pojil je nesouhlas s nedemokratickým režimem. Impulsem pro vystupňování aktivity se stal závazek socialistických států z *Helsinské mírové konference (1975) dodržovat lidská práva*. Obhajobu lidských práv žádala *Charta 77*, která spojila různé opoziční skupiny – *reformní komunisté, liberálové, katolický disident či stoupenci undergroundové kultury*. Chartu podepsalo 2 000 občanů. Podpis pod textem znamenal rezignaci na profesní kariéru signatářů a jejich blízkého okolí. K významným chartistům patřil *Václav Havel, Jan Patočka, Václav Benda, Jiří Dienstbier*. Vedle Charty se vytvořil v roce 1978 *Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS)*, který se zaměřoval na dokumentaci policejního a soudního bezpráví.

Normalizační společnost nebyla rozdělena striktně na režimní stoupence a disidenty. Její největší část představovala tzv. *šedou zónu*, již tvořily osoby udržující si odstup od režimu, tiše nesouhlasící s praktikami normalizátorů a sympatizující s opozicí, ke které se však veřejně nehlásily.

Pro osudy Československa byla zásadní mezinárodní situace. Sovětský blok se od počátku 80. let dostával do ekonomické krize. Všem socialistickým ekonomikám byla společná nízká produktivita práce a technologická zaostalost za Západem. Sovětský svaz už neřešil odchýlení od fundamentálního kurzu vojenskou intervencí. V Polsku otrásl režimem odborové hnutí *Solidarita*, politické klima se měnilo v Maďarsku. Zásadní změny přicházely ze samotného Sovětského svazu, kdy nově zvolený generální tajemník Michail Gorbačov prosazoval tzv. *přestavbu (perestrojku)*, která měla přinést především hospodářské reformy a otevřít debatu o případných nedokonalostech systému. Na západě se k moci dostali konzervativní stoupenci tvrdého kurzu boje proti komunismu – v USA Ronald Reagan a ve Velké Británii Margaret Thatcherová.

Ve srovnání se SSSR, Polskem a Maďarskem představovali českoslovenští komunisté fundamentalisty. Tento trend potvrdila i obměna na čele KSČ, když Husáka vystřídal roku 1987 s normalizací spjatý Milouš Jakeš. Přesto se v 80. letech rozšiřovaly projevy alternativních postojů, na které měly mezinárodní události nezanedbatelný vliv. Veřejnost se o nich dozvídala při poslechu ilegálních stanic *Svobodná Evropa, Hlas Ameriky, BBC*. Vznikala nová disidentská sdružení – *Hnutí za občanskou svobodu, Obroda, Demokratická iniciativa*. Katastrofální stav životního prostředí v Československu byl impulsem pro *ekologické aktivisty*, z nichž některé dokonce režim otevřeně toleroval (Brontosaurus). *Církevní poutě* se měnily v protirežimní demonstrace žádající náboženskou svobodu.

Růst opozičních nálad potvrdily události tzv. *Palachova týdne* v lednu 1989. Režim potlačil demonstrace násilím a do vězení zamířili přední představitelé disentu. Petiční hnutí žádalo propuštění Václava Havla. Úspěchu dosáhla petice *Několik vět*, která žádala propuštění politických vězňů a diskusi o zásadních změnách.

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: RYCHLÍK J.: Češi a Slováci ve 20. století: spolupráce a konflikty 1914–1992, Praha 2012

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jaké kroky napomohly k obnovení diktatury a disciplíny obyvatelstva po srpnu 1968?
2. Co bylo motivem oběti Jana Palacha, Jana Zajíce a Evžena Pločka?
3. Popište základní principy fungování československé federace.
4. Vyjmenujte hlavní protagonisty normalizačního režimu?
5. Jaké skupiny obyvatel stanuly v opozici vůči diktatuře?
6. Kdo byli hlavní reprezentanti Charty 77?
7. Co byla perestrojka?
8. Jak se změnila politika západních zemí vůči SSSR po nástupu Thatcherové a Reagana?

Číslo a název modulu
25. Od sametové revoluce k rozpadu Československa
Cíl modulu

Student se seznámí s důvody pádu komunistické diktatury. Student získá povědomí o nejdůležitějších protagonistech boje za obnovu svobodných poměrů. Student bude seznámen s rolí Občanského fóra a jeho postupným štěpením. Student pochopí základní problematické okruhy v česko-slovenském vztahu.

Klíčová slova

Občanské fórum, svobodné volby, tržní hospodářství, liberalizace společnosti, rozpad Československa, Ústava ČR

Struktura modulu/téma a zdroje

V průběhu roku 1989 se množily faktory, které otřásaly diktaturou komunistů v ČSSR.

Patřily k nim:

- *aktivita opozice*, která byla schopna aktivizovat stále větší část veřejnosti
- *hospodářské problémy*, nedostatek některých druhů zboží, o kterém se veřejně debatovalo
- *neschopnost části stranických špiček*, kterou nejlépe demonstroval nepodařený rétorický výkon 1. tajemníka KSČ Milouše Jakeše při projevu na Červeném Hrádku
- rozklad komunismu v *okolních zemích* – silný ohlas měly především polské události
- zážitek *exodu občanů NDR*, kteří v masovém měřítku využívali k útěku pražskou ambasádu SRN

Konkrétním podnětem pro vypuknutí dalekosáhlých změn se stalo brutální potlačení povolené *demonstrace 17. listopadu*, kterou uspořádali *studenti vysokých škol*. Rozhořčení ze způsobu potlačení pokojné demonstrace na Národní třídě umocnila fáma o *mrtvém studentovi*. Studentské požadavky na vyšetření zásahu přerostly v protesty proti celému režimu. Ke studentským požadavkům a *stávce* se přidali *divadelní herci*. Následující dny, ve kterých byly spontánně pořádány *demonstrace* na Václavském náměstí v Praze (později na Letenské pláni) a postupně všech městech Československa, ukázaly, že k protirežimnímu vystoupení je připravena podstatná část veřejnosti. Velkou roli při šíření agitace sehrály *studentské výjezdní skupiny*. Odhodlání stvrdila *generální stávka* 27. listopadu. Pokojný přechod k demokratickému režimu vysloužil událostem sklonku roku 1989 přívlastek *sametová revoluce*.

Do čela veřejného odporu se postavilo *Občanské fórum* založené v Praze 19. listopadu 1989. Jeho hlavní osobností se stal Václav Havel. V průběhu listopadu se k disidentům přidali zástupci dalších oblastí života a institucí. Pro formulaci požadavků byla důležitá přítomnost osob z *Prognostického ústavu AV* (Václav Klaus), který pod vedením Waltera Komárka připravoval delší dobu scénáře ekonomických reforem. Na Slovensku byla obdobou OF *Veřejnost proti násilí*. Tato uskupení převzala vyjednávání s představiteli komunistické strany, v jejímž čele došlo k obměně – M. Jakeše vystřídal Karel Urbánek. 30. listopadu zrušilo Federální shromáždění článek o *vedoucí úloze komunistické strany*.

Partnerem pro vyjednávání s OF a VPN se stal premiér Ladislav Adamec. Po neúspěchu při sestavení nové vlády převzal vyjednávání jeden z dosavadních komunistických ministrů Marián Čalfa. 10. prosince jmenoval prezident Husák Čalfou *vedenou vládu národního porozumění*, v níž komunisté neměli většinu. Téhož dne *Husák odstoupil z funkce*.

Tečku za první fází revoluce představuje zvolení FS *Václava Havla prezidentem* dne 29. prosince 1989. Předsedou FS se stal Alexander Dubček, který byl během sametové revoluce rovněž považován za kandidáta na prezidentský post. Zastupitelské sbory prošly obměnou, neboť do nich byli *kooptováni noví poslanci* na místo odvolaných či odstoupivších.

V prvních svobodných volbách po pádu komunismu v červnu 1990 triumfovalo Občanské fórum a Veřejnost proti násilí. Komunisté však získali přes 13% hlasů.

Souběžně se změnami na politických postech se proměňoval veřejný život. Znovuoživala *občanská společnost*. Byly obnoveny mnohé z předúnorových organizací (Junák, Sokol), rostla autorita církve, Národní fronta se rozpadla a vznikala nová politická uskupení.

Různost názorů vedla i k rozpadu Občanského fóra. Bývalí čelní disidenti se soustředili v Občanském hnutí. Pozici dominantního subjektu převzala *Občanská demokratická strana*, jejíž předseda Václav Klaus patřil v rámci OF ke stoupencům vytvoření standardního stranického systému a liberálních ekonomických teorií.

Pád socialistického bloku plně odkryl tristní stav československého hospodářství. Rozpad RVHP znamenal ztrátu obchodních vazeb. Projevovala se nízká konkurenceschopnost čs. výroby. Na místo centrálního plánování se prosazovalo nelehce *tržní hospodářství*. V majetkové oblasti bylo významné provedení *majetkových restitucí*, které se vztahovaly na majetek konfiskovaný po únoru 1948. Významným zásahem do majetkových poměrů bylo provedení *kupónové privatizace*, při které se ze státních podniků staly akciové společnosti a podíl na jejich vlastnictví byl nabídnut občanům. Na začátku roku 1991 byla provedena *liberalizace cen spojená s devalvací koruny*.

Politická liberalizace však otevřela otázku *státoprávního uspořádání Československa*. Poprvé se slovenské emancipační snahy projevily na počátku roku 1990 při schvalování nového názvu státu (tzv. pomlčková válka). Slovenská reprezentace prosazovala maximální míru kompetencí pro jednotlivé republiky, které by delegovaly z vlastního rozhodnutí některé pravomoci společným orgánům. Taková podoba státu však v očích českých představitelů ohrožovala funkčnost federace. Po parlamentních volbách roku 1992 se představy o podobě koexistence obou národů v jednom svazku definitivně rozešly. O formě rozdělení Československa jednali představitelé vítězných stran – česká ODS a na Slovensku *Hnutí za demokratické Slovensko* (včele s Vladimírem Mečiarem). Rozpad Československa byl pojímán jako zánik společného státu. 25. listopadu 1992 přijalo *zákon o zániku České a Slovenské federativní republiky* Federální shromáždění. 16. prosince 1992 pak Česká národní rada schválila *Ústavu České republiky*. 1. ledna 1993 vznikla samostatná Česká republika.

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: RYCHLÍK J.: Češi a Slováci ve 20. století: spolupráce a konflikty 1914–1992, Praha 2012

SUK, J.: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize. (Od listopadu 1989 do června 1990), Praha 2003

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jaké krizové jevy dostaly pod tlak komunistickou diktaturu na konci 80. let?
2. Kdo byl organizátorem studentské demonstrace 17. listopadu 1989?
3. Jaká byla role Občanského fóra v prvních dnech po 17. listopadu?
4. Jaké skupiny osob sdružovalo OF?
5. Kdo zvítězil v prvních parlamentních volbách po pádu diktatury?
6. Jaký byl názor V. Klause na roli politických stran?
7. Popište problematické momenty česko-slovenského soužití?
8. Kdy byla schválena Ústava České republiky?

odkaz pro vstup do informačního systému

<https://is.vsci.cz/auth/>

Vysoká škola

CEVRO Institut, z. ú.

Jungmannova 28/17

110 00 Praha 1 – Nové Město

tel. studijní oddělení – 774 427 404, 774 427 407